

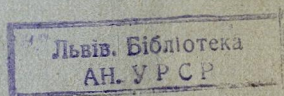

Д-р ІВАН ОГІЄНКО

Розмежування пам'яток українських від білоруських

06 10

518143

БІБЛІОТЕКА „ЗАПИСОК ЧИНУ СВ. ВАСИЛІЯ В.“

Ч. 14

Д-р ІВАН ОГІЄНКО

6324
**Розмежування пам'яток
українських від білоруських**

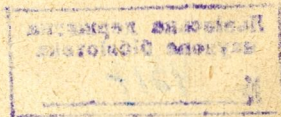
*Бібліотека: Всенародна
в редакції „Записок Чин“*

14 XI 1941

В. М. М. М.

Львів. Бібліотека
АН УРСР

Всі права застерігається

I

Від найдавнішого часу предки теперішніх українців (поляни, деревляни й волиняни) сусідували з предками білорусів; давня стичність їхня приблизно була та сама, як і за часів пізніших: північне українське населення стикалося з населенням південнобілоруським. Білоруський народ повстав головно з двох до себе близьких племен: дреговичів, що сиділи між Прип'яттю та Західньою Двиною, і радимичів по річці Сожу; частиною в склад білоруського народу увійшли й кривичі, а саме — полоцькі та смоленські. Дреговичі племінно були найближчі до деревлян і полян, і з X віку платять данину київським князям; так само й радимичів підбив собі ще Олег, і вони платили йому данину (Лаврентіїв Літопис під 885 р.).¹

Одність віри, родинні зв'язки князів, політична підлеглість князю київському, велика близькість мови, — усе це сильно нівелювало деяку різницю поміж племенами білоруським та українським і затримувало вироблення більших розбіжностей поміж ними. У мові цих народів було дуже багато спільного: окрім загальних східнослов'янських рис (напр. однакова доля носових, глухих, получення глухих з пливкими і ін.), мову українську з білоруською єднало ще багато рис, менше відомих або й зовсім невідомих мові російській, як напр. вимова *г* як *h* і ін. Словники український і білоруський з найдавнішого часу були дуже близькі.

Християнство й зв'язана з ним культура йшли до предків теперішніх білорусів із півдня, — від полян, з Києва; з Києва ж ширилось і знання нового письма, що разом із християнством прийшло до нас із Болгарії (кирилиця). Як нове кирилівське письмо ширилося поміж радимичами та дреговичами, не відомо, бо з давнішого часу не маємо ані одного пам'ятника, що був би виразно прив'язаний (льокально датований) до земель цих народів; але з самого цього факту до певної міри можна догадуватись про невисокий рівень духової культури предків білоруського народу.

Від XI-го віку маємо багато східнослов'янських пам'яток церковнослов'янської мови; на жаль тільки, східнослов'янська діалектологія XI в. так мало вивчена, що ми не вміємо ще з посеред позосталих пам'яток виділити докладно пам'яток »західноруських« чи по теперішній термінології білоруських, хоч, скажемо, пам'ятки південноруські (українські) виділяємо вже без більшого труду. Наука докладно знає характеристичні ознаки південноруської (української) редакції,² але ближчих ознак редакції західноруської XI-XII віків не знає.³

¹ Див. про це в »Бѣлоруссы« Є. Карського, 1903 р., т. I ст. 64-74, 93, 120.

² Див. мою працю: »Пам'ятки старо-слов'янської мови X-XI віків«, Варшава, 1929 р., ст. 98-103; тут і докладна література питання.

³ Про пізніший час див. А. Соболевскій: Смоленско-полоцькій говоръ въ XIII-XV вв., »РФВ.« 1886 р. Н. М. Каринскій: Языкъ Пскова и его области в XV в. Спб.

Заступники російської школи (А. Соболевський, А. Шахматов, Є. Карський, Н. Дурново і ін.) та їх прихильники звичайно трималися й тримаються теорії т. зв. загальноруської доби, відносячи розпад її на окремі мови вже до пізнішого часу, деє XII-XIII вік. Найсильніший дослідник історії білоруської мови, акад. Є. Карський, про початок білоруської письменности пише так: «О старой западно-русской письменности рѣчь можетъ быть лишь тогда, когда эта письменность стала явно обнаруживать особенности бѣлорусскаго нарѣчія, что началось, собственно говоря, лишь въ XIV вѣкѣ, а вполне окрѣпло в XV-XVI столѣтіяхъ».¹ Через це акад. Є. Карський у своїх «Бѣлоруссах» оминає зовсім питання про найдавніші західноруські пам'ятки; інші вчені так само не вилічують їх.

Але тепер потроху шириться інший погляд на повстання східнослов'янських мов, погляд, що відкидає зовсім існування загальноруської доби або відносить її закінчення на дуже давні часи. Такого погляду тримаються тепер головню вчені українські та білоруські.² Ставши ж на такий погляд, приходимо до конечної потреби розрізнати східнослов'янські пам'ятки XI-XIII віків на окремі редакції, — південно-, західно- і північноруську. На жаль тільки, наукового відрізнання західноруських пам'яток старших часів ще зовсім не зроблено.

У 1926 році в Ковні вийшла праця В. Ластовського: «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Спроба паясніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя», 776 ст. in f^o, що справу відрізнання давніх білоруських пам'яток зреалізував, а тим самим поставив питання про таке відрізнання на науковий порядок денний. В. Ластовський західноруську письменність зачинає з кінця X-го віку, а ціль собі ставить таку: «Мэта гэтай кнігі, стаўленая аўтарам пры яе апрацаваньні, была паказаць, што письменнасьць крыўскага народу па сваёй даўнасьці сягае X стагодзьдзя, а па багацтву помнікаў займае першае мейсца на ўсходнай славяншчыне» (ст. VI). Звичайно, твердити так категорично В. Ластовський не мав жадних підстав. Замість того, щоб усталити характеристичні риси пам'яток західноруської редакції XI-XIII віків і довести реальність їх існування, В. Ластовський просто подає зовсім некритичний перегляд «кривських» пам'яток.

Якої методології тримається Ластовський, відносячи пам'ятки до категорії кривських XI-XIII віків, він цього не вияснив. Але вже сам перелік цих пам'яток свідчить про те, як занадто легко й зовсім не науково взявся В. Ластовський за таку важливу справу, — він звичайно редакцію пам'ятки окреслює з її випадкової сучасної назви. Як знаємо,³ давні пам'ятки часто носять географічну назву монастиря або міста, де вони переховуються чи переховувались, напр. Київські Глаголицькі Листки, Хиландарські Листки, Архангельська Євангелія і т. ін. Але дуже помилився той, хто цю випадкову назву прийме за місце

1909. Н. М. Каринский: Изслѣдование языка Псковскаго Шестоднева 1374 г. »ЖМНПр.« 1916 р. N. 2. А. Требинъ: Еще одинъ памятникъ псковскаго говора XV вѣка, »РФВ.« 1910 р. т. LXIV кн. 3-4 ст. 310-316. А. А. Шахматовъ: Нѣсколько замѣтокъ объ языкѣ псковскихъ памятниковъ XIV-XV вв., »ЖМНПр.« 1909 р. кн. 6. А. И. Соболевский: Важная особенность стараго псковскаго говора, »РФВ.« 1909 р. кн. 3-4.

¹ Бѣлоруссы, т. III, ч. 2, ст. 3, Петроград, 1921 р.

² Див., напр., Др. Я. Станкевич: Месца беларускага языка сярод јіншых сла-
вянскихъ языкоу і час яго ўзьніку, »Родная Мова« 1930 р. ч. 5 ст. 97-109.

³ Докладніше про це див. мої »Пам'ятки« ст. 9-10.

повстання пам'ятки, бож, напр., Архангельську Євангелію 1092 р. написано в Києві, а Київські Листки може десь на Моравах і т.ін. У таке непорозуміння і впав В. Ластовський: він існуючу в науці випадкову географічну назву скрізь приймає за батьківщину пам'ятки. Так, Супрасльський рукопис XI в., знайдений десь коло 1823 року в Супрасльському монастирі на Городенщині, для В. Ластовського то вже пам'ятка «кривська» X-XI віку, а в ній він знаходить навіть «асобнасьці крыўскага аканьня, напрыкладъ: нѣкога, кога, коіега, іега, всѣкога» (ст. 16)! Що цю пам'ятку могли принести з собою ті афонські ченці, що р. 1498-го заснували Супрасльський монастир, про це Ластовський не догадується.¹

Другий пам'ятник, що його В. Ластовський зараховує до кривських XI-го віку, це якийсь «адриак Супрасльскага Євангелія X-XI ст.» (ст. 16-17). Уривок мови, що подається, свідчить хіба про XIV-XV вік, а не про X-XI-ий, як твердить автор. Наукову підготовленість В. Ластовського в вирішенні таких важливих справ знати аж надто виразно з того, що він письмо цієї «Євангелії X-XI в.» зве «півуставним»!..

Дальша пам'ятка — уривки (10 листків) т. зв. Турівської Євангелії XI в., знайденої в 1865 р. при Спаській церкві в м. Турові на Мінщині. Але, чи то ж дійсно цю Євангелію й написано в Турові, це В. Ластовського не інтересує, хоч не виключене, що цю Євангелію прислав до Турова 1508 р. кн. Костянтин Острівський.² Уже така форма в цій пам'ятці, як *видать гласъ юго л. 1* (в Остром. Єв. *вѣдять*) говорить проти «кривскости» її. Соболевський, напр., відносить Турівську Євангелію до пам'яток київських,³ та й сам Турів лежить на самім українсько-білоруським пограниччі.

Чому Ластовський Мінею 1096 р. (ст. 20) уважає за пам'ятку білорусько-кривську, він того не вияснює; але вона має виразні ознаки новгородські, що давно вже в науці стверджене.⁴ Взагалі ж, у сучасній білоруській літературі до білорусів зараховується усіх кривичів, а не самих смоленських та полоцьких.

Уривки з життя Кондрата та Теклі (ст. 21) зарахував Ластовський до кривських зовсім безпідставно, — ще Ягіч та Шахматів уважали їх за південноруські,⁵ про що свідчать не тільки ознаки мовні, але й палеографічні.

Оце головні пам'ятки «кривські» X-XI-го віку; як бачимо, приналежність їх до західньої Руси нічим не доведена. Інші пам'ятки, що їх Ластовський подає під X-XI віком, то пам'ятки значно молодші, тільки звисті про них, або пізніші відписи (пор. ст. 20, 25 і ін.).

З пізніших пам'яток В. Ластовський до кривських зараховує Подоріж ігумена Данила (ст. 24-25) та Слово о Полку Ігоревім (ст. 47-50), зараховує знову ж таки без усяких підстав; величезна література про ці пам'ятки давно вже усталила їх південноруський (український) характер.

Не маю змоги ані потреби аналізувати тут усі пам'ятки, що їх

¹ Див. мої «Пам'ятки» ст. 27.

² Див. мої «Пам'ятки» ст. 139-144.

³ «Унив. Изв.», Київ, 1887 р., кн. V ст. 53.

⁴ Див. мої «Пам'ятки» ст. 191-193.

⁵ «Archiv für sl. Phil.» 1883 р. т. VII ст. 74. Див. «Пам'ятки» ст. 179-184.

Ластовський вважає за білоруські XII-XIV віків. Укажу тільки на помилковість його методи окреслення батьківщини пам'ятки.

1. Випадкову географічну назву пам'ятки, повсталу від сучасного місця переховування її, Ластовський, як і в пам'ятках XI-го віку, помилково приймає за батьківщину повстання цієї пам'ятки; такі, напр., Євангелія Оршанська (ст. 102-103) та Полоцька (ст. 86); що до цієї останньої, то знімок з неї на ст. 85 голосно говорить і проти її білоруськості, і проти призначення її на XIII вік.

2. Коли пам'ятка зв'язана бодай чимсь з територією сучасної Білоруси, напр. згадується єпископ чи князь турівський, мінський, полоцький, смоленський і ін., то це вже для Ластовського підстава уважати таку пам'ятку за білоруську. Напр. твори Кліма Смолятича (ст. 25-27) зараховуються до білоруських, хоч походження його й не окреслене. Або, напр., «Слова Єфрема Сирина» (ст. 35-36) XII-XIII в. та «Златія Цѣпи» XIV в. (ст. 36) зараховуються до білоруського письменства тільки тому, що «їх любіў чытаць Аўраамі Смаленскі» (ст. 36)...

Звичайно В. Ластовський подає уривки з тих пам'яток, що про них розповідає; уривки ці нічого не говорять про білоруську редакцію їх; цікаво, що дуже часто ці уривки з пам'яток X-XV в.в. подаються в перекладі на сучасну білоруську мову (ст. 20, 26, 27, 29, 30, 35, 45, 53 і ін.), що з наукового погляду недопустиме.¹

Праця В. Ластовського не має наукового характеру, а тому її можна б зовсім з'ігнорувати. Але знаю, що вона поширена й її білоруська інтелігенція надає віри,² а це змушує писати про неї; подруге, В. Ластовський своєю працею все таки порушив дуже складні питання, що їх мусимо науково аналізувати. Українська наука вмiє вже вирізняти свої давні пам'ятки, але зовсім не знає характеристичних рис X-XIV віків редакції західньоруської. З свого боку можу підкреслити тут тільки оце.

Коли докладно відомо, що автором пам'ятки XI-XIV вв. був білорус з походження і написав її на білоруській території, тоді таку пам'ятку мусимо вважати за білоруську; але мова такої пам'ятки не конче буде білоруська: вона може бути і просто церковнослов'янська, без діалектичних місцевих рис, особливо коли автором була особа високоосвічена.

У всякому разі присутність поплутання *ѣ* з *и* та *и* з *ы* буде свідчити проти білоруського походження пам'ятки, бо це ті фонетичні ознаки, що відрізняють і тепер мову українську від білоруської.

Саме ж поплутання *ѣ* з *е* для пам'яток XI-XIV віків невідстачальне для віднесення пам'ятки до «кривської» редакції, бо ж це поплутання добре знають і інші редакції, напр. сербська, північно- і південноруська.

У всякому разі, мусимо збільшити свою наукову працю над вирішенням тих питань, що повстають при спробі поділити східньослов'янські пам'ятки XI-XIV віків на північно-, західньо- і південноруські.

¹ Так само зовсім непотрібно уривки з грамоти 1229 р., з Баркулабовського Літопису та з Литовського Статуту 1588 р., Фр. Скорини і ін. др. Я. Станкевич подає не в оригіналі, але в перекладі на сучасну білоруську мову («Sprawy pańdowskoie» 1931 р. ч. 4-5, ст. 448 і 450).

² Її цитує, напр., др. Я. Станкевич у вище зазначеній праці.

II

Друга доба українсько-білоруського життя — це віки XIV-XVIII, коли обидва ці народи опинилися під владою Литви. Литва, запримітивши слабкість західньо- й південноруських племен, почала поволі підбивати їх собі; 1315-го р. Гедимин забрав землі східнобілоруські, а також Берестейщину та Підляшшя, а скоро по тому прилучено до Литви й інші білоруські та українські землі, — Волинь, Брацлавське Поділля, Київщину та Чернігівщину. Сама Литва культурно стояла не високо, тому культури підбитого «руського» народу не рушала, навпаки, — сама підпала сильному впливові цієї культури.

Того часу, в другій половині XIV-го в. та на початку в. XV-го розпочинається в князівстві Литовським нове урядування, — закладаються державні канцелярії, і число їх із часом усе збільшується. Урядовою мовою цих канцелярій стала мова «руська», нею писалися акти, устави, судові постанови, статuti і т.ін. По канцеляріях поволі вироблялася нова літературна мова, хоч у церкві та в книжках панувала ще стара церковнослов'янська мова.

На жаль, історія литовських канцелярій висвітлена дуже мало, коли не казати, що нічого не зроблено. Хто спочатку працював у них писарями? Питання це дуже важливе для нас, бо правдиве його висвітлення дало б нам не мало матеріалу для вирішення, які саме говірки лягли в основу тієї «руської» мови, що виросла в цих канцеляріях.

До деякої міри це питання висвітлюється державно-правним становищем народів Великого Князівства Литовського. В актах XIV-XV віків великий князь литовський звичайно титулується «*Dux Magnus Lithuaniae et Russiae*», а з 1442 р. добавляється до титулу ще й Жмудь. Очевидно, докладне вяснення, що саме треба розуміти під цими назвами князівського титулу дуже важливе, щоб розв'язати наше питання. Якраз цією справою й займався проф. Варшавського Університету, фаховий історик Литви Oskar Halecki, що 1916 р. випустив цікаву працю: «*Litwa, Ruś i Żmudź, jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego*» («*Rozprawy histor.-filozof. Akademji Umiejętności w Krakowie*», т. LIX).¹ Галецький, опираючись на відповідні джерела та на новішу літературу, приходить до такого висновку. Князівство Литовське складалося з двох частин: зо стислої Литви і з т. зв. аннексів. Стисла Литва, що в титулі зветься Литвою, охоплювала територію воєвідств Виленського та Троцького, і до неї належали: Підляшшя, земля Берестейська, Чорна Русь із Гродном, Новогрудком і ін., Полісся, а також Менськ (ст. 5), цебто складалася, крім правдивих литовців, також із білорусів та українців, тих, що були раніше від інших прилучені до Литви. Другу частину Великого Князівства Литовського складала правдива Русь, цебто т. зв. аннекси, — Полоцьк, Вітебськ, Смоленськ, князівства чернігово-сіверські, Київщина, Волинь та Брацлавське Поділля. Ці аннекси «повстали так, що певні території, які були історичною цілістю, не увійшли до складу Литви через звичайне завоювання, але через полюбовний договір визнали себе підлеглими великим князям литовським і знаходилися від них в ленній залежності» (ст. 41).

Таким чином стверджується, що північні частини українського

¹ Див. ще: М. Любавскій: *Областное дѣленіе и мѣстное управленіе Литовско-Русскаго Государства*, 1892.

народу належали ще до т. зв. стислішої Литви, щобто брали участь у створенні й литовських канцелярій і т. зв. «руської» канцелярійної мови. Але мусимо визнати, що «руський» елемент т. зв. стислої Литви не був сильним настільки, щоб помітно впливати на культуру литовську, — підсилити його мусіли аннекси.

У цілім Великім Князівстві Литовськім, особливо приймаючи на увагу, що через унію Литви з Польщею до нього увійшла й Галичина, безумовно більшість становив народ український, що до того й культурою був вищий від народу білоруського;¹ через це я не можу припустити, щоб по «литовських» канцеляріях не працювали й українці. У нас якось утерлася думка, ніби в литовських канцеляріях працювали самі білоруси, а канцелярійною мовою була там тільки мова білоруська. Думаю, що це було не так, і що від самого початку заложення урядових канцелярій у них працювали й українці. Української шляхти в той час було чи не більше від білоруської, тому припускати, щоб канцелярії обсадили самі білоруси, нема підстав. Литва підбила свій владі білорусів так само, як і українців; в українцях, з їхньою багатою землею та досить розвиненою, як на той час, культурою, нова влада зацікавлена була чи не більше, ніж в білорусах. Усе це переконує мене, що український вплив на литовську урядову «руську» мову мусів бути дуже великий. А по 1386 р., по унії Литви з Польщею вплив український значно збільшився, бо до «руських» справ приєдналася й Галичина.

Що український вплив в Білорусі справді був сильний, що в Білорусі ширилась навіть українська церковна вимова, про це виразно свідчить напр. те, що загально прийнялася українська вимова таких географічних назв, як Мѣньскъ, Несвѣжь, що стали вимовлятися Мінськ, Несвіж (по-білоруському було б Мєнск, Несвеж), і цю вимову прийнято потім і в Росії (Минскъ, Несвижъ).

Аналіз урядової «руської» мови XV-XVI віків підтверджує нашу думку, показує великий на неї вплив мови української.² В цій «руській» мові панують риси північноукраїнської мови, що займала тоді значно більші простори, ніж тепер. Уважати ці риси тільки за південнобілоруські не маємо підстав. На жаль тільки, територія північноукраїнських говорів XV-XVI віків у нас висвітлена дуже мало, тим то не маємо змоги окреслити докладніш місце цих говорів у мові «руській» того часу.

З половини XVI-го ст. в українсько-білоруській житті починається нова доба. Реформаційний рух, що котився з Польщі на креси, донизу розбурхав «руський» народ. Скоро по тому на білоруських і українських землях появляються єзуїти, що повели продуманий наступ на православну віру. Розпочалася релігійна боротьба, і вона пробудила сильні національні почуття «руського» народу. Культурно-національний рух прийняв великі форми, і скоро привів український народ до широкої культурної праці для врятування батьківської віри. Усі українські й білоруські землі покриваються густою сіткою т. зв. церковних братств, з братськими школами при них; деякі з цих шкіл, напр. львівська,

¹ Є. Карський: «Бѣлоруссы» I. 113-114 безумовно прибільшує значення білоруської народності в Литві.

² Докладно про це розповідаю в своїй праці: «Українська літературна мова XVI-го ст.», Варшава, 1930 р., ст. 224-252.

острізька, пізніш київська були для свого часу вищими школами. Для оборони своєї віри міцно об'єдналися українці з білорусами й боронилися єдиним фронтом, бо в більшості визнавали одну віру.

Таким чином давня українсько-білоруська одність не тільки не перервалася в XVI-XVII-м віках, а навпаки — стала ще тісніша, бо до одности політичної й церковної приєдналася ще й спільна оборона своєї віри та спільна культурна праця для духового підвищення свого народу. У цій праці на довгий час білоруси й українці злилися в один «руський» нарід, зо спільними інтересами, спільною долею й недолею. Дуже часто бачимо тоді українців на праці на землях білоруських, а білорусів — серед народу українського; так було, напр., з професурою по братських школах, з проповідниками по церквах, і т. ін.

Тоді повстають нові культурні огнища — друкарні, що так міцно допомогли «руському» народові в його релігійній боротьбі. Одність культурної праці виявилася й на полі друкарства; українці часто друкують свої книги в друкарнях білоруських, а білоруси — в українських; українці закладають свої друкарні серед білорусів (напр. Спиридон Соболев засновує друкарні Кутейнську та Буйницьку), а Лукаш із Вильні організує друкарню архієп. Л. Барановича в Чернігові.

Ось ця одність державна й культурна, а також спільна оборона православної віри перед римо-католицькою, ця одність в XVI-XVII віках створила до певної міри й спільну літературну «руську» мову. Український народ у цей час культурною своєю був значно сильніший від народу білоруського (мав більше шкіл, учителів і друкарень), до того ж перевищав його і чисельно, тому було зовсім природне, що в цій новій «руській» мові гору взяла мова українська, а що це було так, про те свідчать нам тодішні пам'ятки. Про те ж саме свідчить нам і те, що білоруси не виробили своєї власної церковної вимови, — в білоруських церквах, як свідчать пам'ятки, часто була українська церковна вимова, а особливо наголос.¹

В другій половині XVI-го ст., під впливом нових реформаційних ідей, запанувала в духовім житті «руського» народу в Польщі нова ідея: літературною мовою мусить бути жива народня мова. До того часу панувала думка, ніби мовою літературною може бути тільки мова церковна; з половини ж XVI ст. народня мова, що її вживано тільки в світських канцеляріях, суне потроху й до книжок, а навіть до самої церкви, напр. у проповідництво, і до школи. Так у XVI ст. остаточно склалася нова літературна мова «руська» з забарвленням то українським, то білоруським.

Довговікова українсько-білоруська одність створила одну дуже цікаву рису, — це спільний українсько-білоруський словник, що в XVI-XVII віках став ще ближчий. Спільність лексична, при дуже малій морфологічній різниці, повела до того, що писані чи друковані книжки «руські» зовсім вільно розуміли обидва народи. Помітніші різниці цих двох мов виявляються тільки в фонетиці, а її якраз густо закривав панівний тоді традиційний етимологічний правопис, що в двох народів був зовсім однаковий. Усе це створило надзвичайно цікаву річ в історії літературних мов: ходом історичних подій створилася літературна мова,

¹ Див. про це в моїй монографії: «Українська літературна мова XVI ст.» 1930 р. ст. 232-234.

що через свій правопис була майже зовсім зрозуміла двом народам, українському й білоруському. Це не була якась штучна мова, як дивився на неї П. Житецький,¹ — спільний словник її створила вищезазначена життєва одність, а досконалий спільний правопис достався їм традиційно від старших віків. Звичайно, кожний народ вимовляв традиційно написане по-своєму, напр. слова *одинъ*, *менѣ*, *великій* українець читав: один, мені, великий, а білорус — адін, мене, ве(я)лікій.

Багатовікова спільність білоруського й українського народів взагалі допровадила до того, що навіть живі людські мови цих народів надзвичайно близькі одна до одної, так що близькість їх ще недавно деякі вчені (напр. Огоновський, Міклошіч і ін.) пояснювали тим, що білоруська мова — то тільки наріччя української. Проаналізувавши становище української мови в слов'янській родині, проф. Є. Тимченко правильно твердить, що «українська мова на лічбу спільних фонетичних процесів найближче стоїть до білоруської».² Таку ж саму близькість цих мов підкреслює й проф. П. Бузук.³

Такою була ця справа цілий час за XVI і XVII віки, поки помалу не припинилась білоруська література. «Когда впоследствии, — пише Є. Карський,⁴ — въ государственномъ обиходѣ Западной Руси стали употребляться языкъ польскій (особенно съ 1696 г.), прекратилась и западнорусская письменность». «Со временемъ, съ возобладаніемъ польскаго языка, письменность въ Западной Руси естественно прекращается, оставаясь пока въ Малорусіи».⁵

Таку долю українсько-білоруських стосунків змальовують нам самі факти. Але в науці час від часу маємо й зовсім інші думки, що останнього часу ширяться особливо в колах білоруських. Згідно з цими думками, в Литовській Державі панувала сама тільки білоруська («західньоруська») мова аж до половини чи до кінця XVII-го століття, і тільки з того часу появляються пам'ятки українські. Так, ще митрополит Євгеній Болховитинов в 1821 р. твердив, ніби «бѣлорусскій языкъ книжной перешелъ и въ Кіевъ, для книгъ же» («Бѣлоруссы» т. I. 206). А. С. (оболевський?) в Енциклопедичнім Словнику Брокгауза і Ефрона, 1891 р., півтом IX, ст. 232-233 пише про це так: «На бѣлорусскомъ нарѣччі писались литовскіе акты, грамоты и всѣ публичные акты до временъ Стефана Баторія. Такимъ образомъ этотъ языкъ является официальнымъ съ XIV и почти до XVII столѣтія». Ось ця зовсім неправдива думка сильно поширилася серед наукових кіл і панує ще й сьогодні в науці російській та польській. Цю саму думку, тільки в іншій формі, не раз подавав і проф. Є. Карський. Так, в «Бѣлоруссы» 1921 р. т. III ч. 2, ст. 16 він твердить, що білоруський «народный языкъ... служитъ языкомъ администраціи і на немъ пишутся юридическіе и литературные памятники; на немъ говоритъ вся интеллигенція Литовско-русскаго государства ...Этотъ языкъ, ставши государственнымъ въ Ли-

¹ О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ, «Извѣстія» 1905 р. т. X, кн. 4, ст. 6-7.

² Є. Тимченко: Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині, ст. 9 відбитки з «Україна» 1924 р. кн. 3.

³ Петро Бузук: Взаємовідносини між українською та білоруською мовами, «Записки історично-філологічного відділу» Укр. Академії Наук, кн. 7-8, 1926 р. ст. 421-426.

⁴ Бѣлоруссы, 1921 р., т. III ч. 2 ст. 3-4.

⁵ Там само, ст. 16-17.

товскомъ государствѣ, распространился и въ письменности югозападной Руси, при чемъ въ послѣдней явно началъ обнаруживать малорусскія особенности».¹

На жаль, українські вчені мало спинялися над цими непевними твердженнями про панування «западно-руської» мови, або й поділяли їх; а на всі твердження Карського з українського боку ніхто не відповідав. А це довело до того, що сумнівні думки Є. Карського в цій справі сильно поширилися в науці.

Ось на цих неточних думках і повстала книжка В. Ластовського. Він, власне, не додає нічого нового, — він тільки думці своїх попередників надає яснішої й більш категоричної форми: «Да палавіны XVII ст. — пише він — старакрыўская мова была мовой «рускай» пісьменнасьці — на обшары ад Смаленска да Львова — ў помніках, пісаних і друкованих у гэтай «рускай» мове на Украіне; українскія провінціаналізмы да другой паловы XVII ст. не зьмяняюць яшчэ самой мовы, яе характэру. Толькі з другой палавіны XVII ст., дзякуючы Кіева-Магілянскай акадэміі, пачынае, на аснове ц. славянскай і старакрыўскай, выступаць у пісаних помніках украінская мова з яе народнымі асобнасьцямі» (ст. 537-538).

Отакі ненаукові думки поширено в науці про українсько-білоруські стосунки за XIV-XVII віки.

III

Дві причини сильно затемнили нам правдиві українсько-білоруські стосунки, а це значно утруднило розмежування пам'яток українських від білоруських.

1. Напочатку по канцеляріях Литовсько-Руської Держави панував традиційний церковнослов'янський правопис; але з часом до цього правопису почали помалу вдиратися й живі риси, а серед них найсильніше дві: а) поплутання *ѣ* з *е* і б) поплутання *я* з *е*, те й друге особливо часто в складах ненаголошених. В науці здавна поширена думка, ніби ці ознаки — то ознаки тільки живої білоруської мови. Я не поділяю такої думки й уважаю обидві ці ознаки — поплутання *ѣ* і *я* з *е* — за характерну ознаку не тільки білоруську, але й за північно- та західньоукраїнську,² цебто, що й чисто українські пам'ятки можуть мати ці поплутання. Територія північноукраїнських говорів в XV-XVII віках була дуже широка, тому поплутання *ѣ* — *е* і *я* — *е* сильно захопило певне число канцелярій, і то навіть таких, що знаходилися на чисто українській землі. Навіть українські писарі частенько вживають цього поплутання *ѣ* — *е* та *я* — *е*, бо воно було й їм, коли вони походили з північно-західніх земель, не чуже. Трохи пізніше, в XVII віці, це поплутання *ѣ* — *е* і *я* — *е* стало традиційною правописною звичкою й дуже часто трапляється по чисто українських писаннях.

Звичку цю, часто цілком правописну (див. про це в дальшій розділі), в науці не рідко приймають за білоруську фонетичну ознаку,

¹ Те саме пише Є. Карський у своїх працях: «Что такое западно-русское нарѣчіе» 1898 р. ст. 5, 6, 9, а також у багатьох місцях «Бѣлоруссы», напр. т. I, ст. 342, 347 і др.

² Докладно про це розповідаю в своїй праці: «Українська літературна мова XVI ст.», Варшава, 1930 р. ст. 224-252.

і тому такі пам'ятки — пам'ятки чисто українські — неслухно відносять до пам'яток білоруських.

2. Встаровину не було ще докладного й стислого розмежування в назвах мов української від білоруської, — одна й друга мова звичайно звалися «руською». Білорус Фр. Скорина мову своїх перекладів (правдивіше — перерібок) завжди звав «руською»; акт Падуанського університету 1512 р., де Скорина набув собі ступінь доктора, зве його — певне за слів самого петента — Ruthenus; українці свою мову звичайно звали також «руською».

Як я вказував вище, Велике Князівство Литовське складалося з стислої Литви, що до неї входили литовці та Жмудь, частинно білоруси й українці, та з Руси — українців і білорусів. Назвою державної приналежності для стислої Литви було «литвин». Д-р Я. Станкевич у своїй праці: «Czas powstania narodów białoruskiego i ukraińskiego»¹ силиться довести, ніби литвинами звано самих білорусів, але це не відповідає дійсності, бо литвинами звано й українців з стислої Литви, цебто з Підляшся та з Полісся; так, на Київщині не раз доводилося мені чути ще й тепер, як народ плутає поліщуків з литвинами. Але частішою назвою для «руського» елементу в стислій Литві було таки «руський».

Дуже цікаве для нас те розрізнення східньо-слов'янських мов, що бачимо в відомім Словнику Памви Беринди, виданім у Києві 1627 р., цебто ще до приєднання Києва до Москви, коли Литва знаходилася в унії з Польщею. Беринда в багатьох випадках українську мову зве руською, а великоруську — московською (див. у словах: благо, дѣло, єгда, кудесь, клятина, ляща, мудрованіє, подъяремникъ і ін.). А один раз розрізняє навіть інші мови: Пѣтъль: Чѣски й Рѣски, когѣтъ. Болѣнски, пѣкънь. Литѣски, петѣхъ (з вид. 1653 р. ст. 133), під литовською мовою, здається, розумів Беринда мову білоруську.

На Москві встаровину спочатку мало розрізняли білорусів від українців, бо ті й ті були «підозрілої» віри, і звичайно звали їх литвинами, черкасами або білорусами; це поплутання часте навіть тоді, коли з другої половини XVII-го віку, з наказу Олексія Михайловича 1655 року, встановився новий царський титул: «Великій государь, всеа Великія, и Малыя, и Бѣлыя Росіи Самодержецъ». Уже Крижанич південно-й західньоруську мову звав білоруською.²

Цікаво, що таке поплутання трималося в Росії аж до половини XIX-го століття. Так, на московськім перекладі XVII-го віку книжки нашого письменника Іоанникія Галятовського «Небо Новое» 1665 р. написано, що її перекладено з білоруського. Так само названо мову відомого українського твору К. Транквіліона Ставровецького «Зерцало Богословіи» 1692 р.: переклад «съ бѣлоросійскаго языка на чистый словенскій діалектъ». Ще приклад: Лист 1657 р. воєводи молдавського Георгія Степана, писаний мовою українською, має пізнішу чужу дописку в заголовку: «Лист писан по бѣлорусски» («Акты Южной и Западной Россіи» т. IV N. 1).

Те саме бачимо навіть у XIX віці. Так, відомий бібліограф Сопіков у своїй праці: «Опытъ російской библиографіи» 1813 р., описуючи «Омилію» 1625 р., твердить, що книжку писано «на Бѣлорусскомъ

¹ «Sprawy Narodowościowe» 1931 р. ч. 4-5, ст. 448-453.

² Е. Карскій: Что такое западно-русское нарѣчіе, 1898 р. ст. 3.

языкъ» і додає до цього таку цікаву для нас примітку: «Подъ именемъ Бѣлорусскаго языка разумѣется нарѣчіе жившихъ въ Бѣлоруссіи и въ Польшѣ благочестивыхъ Греческаго исповѣданія людей. Монахи въ тыхъ странахъ, жившіе до исхода XVII ст., почти всѣ свои Богословскія и поучительныя сочиненія писали симъ языкомъ». Це дуже характерна примітка, бо ж вона дає нам важливу вказівку для історії українсько-білоруських відносин: російські вчені дійсно чисто українські твори зараховували до білоруських; так, той таки Сопіков на ст. 68 при опису львівських «Вѣршъ з Трагодіи Христос пасхонъ» 1630 р. додає, що Вірші написано «на Бѣлорусскомъ языкъ». Так само Н. Греч у своїй дуже поширеній праці: «Опытъ исторіи російской литературы» 1822 р. зве письменну мову XVI-XVII віків «білоруською» й додавляє, що ця мова ще й тепер живе в народі в Литві та на Волині.¹ Те саме знаходимо в Ів. Сахарова, що в своїх «Сказанія Русскаго Народа» I-II, М. 1836-1837 рр. ніде докладно не окреслює української мови; так, про Октоїх дерманського видання 1604 р. Сахаров додає: «на литовско-русскомъ и словенскомъ языкъ»; так само окреслює Сахаров і мову «Листа Мелетія патр. Олександрійського до єп. Іпатія Потія», Дермань, 1605 р.; під «литовсько-руською» мовою Сахаров розумів мову українську.

Звичайно, таке некритичне окреслення мов білоруської та української було викликане на той час тільки невисоким станом східнослов'янського мовознавства; пригадаймо собі, що, напр., на початку XIX-го ст. в науці не розрізняли мов болгарської й сербської, і навіть Йос. Добровський їх плував, називаючи сербською й мову болгарську. Не беручи на увагу всього цього, В. Ластовський у своїй «Гісторыя беларускай кнігі» некритично й невільно за Сопіковим, Сахаровим та іншими десятки чисто українських праць зарахував до пам'яток білоруських (див. ст. 503, 505, 540, 550 і др.).

Були й інші, зовсім баламутні окреслення. Білорусів і українців часто звано поляками; так зве їх, напр., поет Державін.² Відомий архієпископ Ан. Братановський писав про мову своєї єпархії: «Въ Бѣлорусской епархіи языкъ, смѣшанный изъ литовскаго, польскаго, малоросійскаго, жидовскаго выговора и русскаго».³ Не краще висловлювався про мову перекладів Фр. Скорини навіть великий учений свого часу О. Бодянський: мовою Скорини, — писав він, — «никто никогда не говорилъ и не говоритъ», бо вона виявляє «самую отвратительную смѣсь, каковую только можно себѣ представить и какая когда-либо существовала на Руси».⁴ Звичайно, це зовсім суб'єктивний погляд, що повстав у Бодянського тільки з незнання цієї мови та її історії. За Бодянським так само назвав цю мову й Я. Головацький: «То былъ языкъ ни бѣлорусскій, ни великорусскій, ни малорусскій, а языкъ книжный, искусственный, якимъ никто никогда не говорилъ и не говоритъ, языкъ, образовавшійся подъ рѣшительнымъ вліяніемъ польскаго въ судебничествѣ, въ канцелярской письменности и межъ учеными тогдашняго времени».⁵

¹ «Науковый Сборникъ... Галицко-Русской Матицы», 1865, вип. I-IV, ст. 251.

² Собр. сочинений, VII, 230-231; Е. Карскій: Бѣлоруссы, т. III ч. 2 ст. 210.

³ Е. Карскій, там само, ст. 210.

⁴ «Чтенія» М. 1846 р. кн. 1 ст. 251.

⁵ «Науковый Сборникъ» 1865 р., Львів, ст. 251. Див. в «Бѣлоруссы» Е. Карського т. I ст. 206, 208, 211, 217 ще й інші подібні окреслення.

Такі неправдиві окреслення мов української та білоруської викликали тільки баламутство, що почасти продовжується в широких кругах російської інтелігенції ще й тепер. У другій половині XIX-го віку, на зміну цим баламутним окресленням, прийшли окреслення географічні, — західньо-руський (для білоруської мови) і південно-руський (для української), але дуже часто почали вживати терміну західньо-руський і для окреслення український,¹ і тому й ці окреслення баламутства в питанні про розмежування українських пам'яток від білоруських не вивели. Так, напр., Є. Карський у всіх своїх творах часто під назвою «западнорусский» розуміє мови білоруську й українську, а не тільки саму білоруську.

IV

З другої половини XIX-го віку, головню в працях українських учених, поволі починає панувати докладніше розрізнення мов білоруської й української, викликане практичною потребою — скласти список пам'яток своєї мови. Проф. П. Владимиров, що 1890 р. випустив «Обзоръ южно-рускихъ и западно-рускихъ памятниковъ письменности отъ XI до XVII ст.»,² розрізнення білоруських від українських пам'яток зробити не зміг, і подав тільки спільний їх список, чим надовго вбив саму думку про таке розмежування.

Ще з 1886 р. історією білоруської мови став займатися покійний проф. Є. Карський; у багатьох різних своїх працях³ він не раз перераховував білоруські пам'ятки, особливо ж у своїх відомих «Бѣлорусах» т. I-III, 1903-1921 рр. На жаль тільки, проф. Є. Карський питанням про докладне розмежування пам'яток білоруських від українських ніколи поважно не займає і тривкої методології цього розмежування не виробив. Його розрізнення все було суб'єктивним і тим породило такі праці, як згадувана вже нераз праця В. Ластовського. На жаль, у свій час на списки Карського українські вчені уваги не звертали.

На методі розмежування білоруських і українських пам'яток, що її тримався проф. і акад. Є. Карський, спинюся докладніш, бо ця метода панує й буде ще довго панувати в російській науковій літературі. Головна засада проф. Є. Карського при розмежуванні «руських» пам'яток XV-XVII віків така: коли тільки в пам'ятці нема виразних українізмів, то він уважає її за білоруську. Так, у т. III його «Бѣлорусы», ч. 2 1921 р., на ст. 16 Карський підкреслює, що розглядатиме в своїй праці й спільні білорусько-українські пам'ятки, «если они не обнаруживаютъ типичныхъ малорусскихъ особенностей». Що вважати за «типичныя малорусскія особенности» і скільки їх повинно бути, Карський не вказав і не встановив, а це й допровадило його до того, що він почав залічувати до білоруської літератури чисто українські пам'ятки. Дуже характерне у цім відношенні ставлення проф. Є. Карського до Учительної Євангелії 1616 року. Цю Євангелію переклав Максим (у чернецтві Мелетій) Смотрицький, про що в самім оригіналі читаємо: «Учительное Євангеліє... з Словенского языка працею мою ...на языкъ

¹ Пор. Ю. А. Яворскій: Пропавшая западно-русская книга, Спб. 1912 р., хоч мова йде про видання українське.

² «Чтенія въ ист. общ. Нест. лѣтописца», т. IV.

³ Спис їх див. в кінці III т. ч. 2 його «Бѣлорусы» 1921 р., ст. 247-248.

Рускій переведенос ...Максентій Смотрискій». А Смотрицький народився на Поділлі, і мова »руських« праць його — то українська. Послухаймо ж, що каже про цю пам'ятку Карський. В 1908 р. в т. II ч. I своїх »Бѣлорусы«, на ст. 522 він говорить, що для історії білоруського наголосу він буде користатися »данными одного изъ самыхъ чистыхъ западнорусскихъ¹ изданій этого времени — Евангелія Учительнаго, напечатанаго въ 1616 г. въ Евѣ възлѣ Вильны«. Те саме твердить Карський і пізніше, в 1921 р., в т. III ч. 2 своїх »Білорусів«, де пише про це Євангеліє, що »оно все вышло на старомъ западнорусскомъ нарѣчїи« (ст. 40). Ось через це у всіх своїх працях Є. Карський повною рукою використав цей твір М. Смотрицького, скрізь щедро подаючи з нього приклади, тим більше, що користався він »собственнымъ экземпляромъ«.² Таким чином головні свої твердження про білоруський наголос Є. Карський у всіх томах своєї праці подає... з пам'ятки не білоруської.

Але bliще ознайомлення з Учит. Єванг. 1616 р. показало Карському, що в нім не все білоруське, чому він змушений був таки признати, що в нім »иногда даже замѣчаются малорусскія особенности«;³ про те ж говорить він і пізніше: »въ языкѣ (Єванг. Уч. 1616 р.) коегдѣ проглядываютъ малоруссизмы«.⁴

Так само, як з Учительною Євангелією 1616 р., робить Є. Карський і з багатьма іншими пам'ятками. Подаю ще один приклад. Розповівши про відому »Рѣчь Ивана Мелешка« 1589 р., Карський пише: »Читая приведенные отрывки, можно было замѣтить также, что языкъ разсматриваемаго праизведенія представляетъ немало малорусскихъ особенностей... Вслѣдствие этого Н. О. Сумцовъ и разсматриваетъ рѣчь Мелешки, какъ южно-русскій памятникъ«. Далі Карський указує білорусизми цього пам'ятника, такі як дзекання: дзюбали (але ж це слово в такій формі й сьогодні живе в українській мові) і т. п. А далі пише, що пам'ятка повстала десь »на границѣ съ сѣверной Малоруссіей«.⁵ А коли так, нащо Карський так рішуче зараховує подібні твори до пам'яток білоруських?

Взагалі доводиться ствердити, що проф. Є. Карський історичну частину своїх »Бѣлорусів« опирає на пам'ятки часом із дуже сумнівною »білоруськістю«; будучина підтвердить цей мій закид ще в більшій мірі.

Таким чином проф. Є. Карський прийшов до дивного методологічного висновку: зараховувати до білоруської літератури навіть пам'ятки з ясними українізмами. Чим же це пояснити? На ст. 16 »Білорусів« т. III ч. 2, 1921 р. читаємо таку цінну його методологічну вказівку: »Поставивъ себѣ цѣлью, дать очерки западнорусской (розбивка Карського) письменности, явившейся въ предѣлахъ только Западной Руси, естественно брать для изслѣдованія лишь тѣ памятники, которые не отражаютъ малорусскихъ чертъ; нельзя однако не привлечь къ дѣлу такихъ произведеній, которые, хотя и сохранились въ спискахъ малорусской редакціи, но несомнѣнно писаны уроженцами Западной

¹ По термінології Є. Карського це — білоруських.

² Бѣлоруссы, т. II ч. I ст. XI, 1908 р.

³ Там само.

⁴ »Бѣлорусы« 1921 р. т. III ч. 2 ст. 38.

⁵ Там само, ст. 115.

Руси». Використання подібних пам'яток для історії літератури чи культури було б зрозуміле, але воно малозрозуміле, коли подібні пам'ятки Є. Карський використовує для історії білоруської мови.

У цій же праці знаходимо трохи інше твердження, що свідчить, як сильно хитався Карський у своїй методології розмежування пам'яток білоруських від українських. «Не станемъ касаться другихъ нравоучительныхъ святоотеческихъ творений, — пише Карський, — которыя въ концѣ XVI и особенно въ XVII в. были переведены на старое западнорусское нарѣчіе. Возникли эти переводы и передѣлки ихъ больше въ юго-западной Руси и изобилуютъ явными малоруссизмами, поэтому и мѣсто обозрѣнію ихъ въ южнорусской письменности» (ст. 42).

У одній із остатніх своїх праць акад. Є. Карський докладніш вияснює свою методику розмежування пам'яток білоруських від українських, договорюючи відкрито те, чого давніше не договорював. Він пише: «Памятники белоруского языка XVII столетия отличаются от произведений, явившихся несомненно в Белоруссии в XV-XVI вв., при преобладании в них местных особенностей, спорадическими украинизмами, напр. смешением и и ѣ, и и ы и подобными чертами. Если припомним, что это было время процветания в Киеве, Львове, Остроге братских и вообще духовных школ, то это явление для нас будет совершенно понятно. В Вильне и вообще в Белоруссии в это время развивалась полонизация; для поддержания «русского» языка и «русского» просвещения естествен был приток туда украинских ученых и грамотных лиц с юга. Не мало и белорусских уроженцев получали свое образование в Киеве и других городах юга, а также и у себя дома, но со стороны украинских учителей; от них они усваивали малорусское произношение и орфографию. Украинизмы проникли не только в рукописи, но даже в местные названия: старые, напр., Мѣньскъ, Несѣвъжъ превратились в Минск, Несвиж».¹

Отож, як бачимо, акад. Є. Карський рішуче стверджує великий український вплив і в Білорусії, і в білоруських пам'ятниках. Для прикладу Карський описує такий білоруський рукопис кінця XVII-го віку з українськими впливами. Я теж проаналізував цей рукопис, і на мою думку він українського походження, про що виразно свідчить його мова, акцент і форма літер. Цебто, методологія проф. Карського стислої наукової критики не витримує.²

Проф. Є. Карський найбільш попрацював у тих питаннях, що я тут аналізую. Але вищенаведені уривки з праць Карського показують, що тривкої методи він не вказав і постійно хитався в способі розрізнення білоруських пам'яток від українських.

У 1930 р. вийшов у виданні київської Академії Наук т. I великої праці: «Історичний словник українського языка», зредагував проф. Є. Тимченко. Укладаючи Історичний словник, редакція змушена була практично вирішити питання про розрізнення пам'яток українських від білоруських. Десять років академічна «Комісія Історичного Словника» збирала потрібний матеріал, і мала час установити докладні засади, чим керуватися при складанні списку пам'яток української

¹ «Известия по русскому языку и словесности» 1930 р. т. III кн. 1 ст. 55, Ленинград.

² Див. про це мою статтю: «Казка про білого бичка», «Літ.-Наук. Вістник» 1931 р. кн. IX ст. 805-808.

мови. На жаль, Комісія пішла найлегшою дорогою, і цього важливого питання не розв'язала, заторкнувши його дуже поверховно. На ст. III передмови редактор Словника й Голова Комісії проф. Є. Тимченко пише про це так: »Як відомо, в XV-XVI і почасті XVII віці ми переживали період певної літературно-язикової спільності з письменством білоруським. Отже повстає питання, як у цій справі розмежуватися з білорусами? Студіювання пам'яток згаданих віків, що зв'язані з нашою територією, показало, що виділити білоруський лексичний знадібок ми на разі не мусимо. Це є завданням прийдучого, коли вже буде готовий і побачить світа відповідний білоруський словник, а до того нам доводиться обмежуватися на вибір слів із писаних на нашій території пам'яток, хоч би вони й були з виразним забарвленням білоруським. Отже поки що ми відмежуємося тільки територіяльно, хоч само собою не абсолютно, бо деякі пам'ятки, несумнівно до української мови належні, писалися або друкувалися в Білорусі».

Як бачимо, проф. Є. Тимченко збуває надзвичайної ваги питання розподілу українських і білоруських пам'яток аж занадто легенько. Я не розумію цього твердження: »виділити білоруський лексичний знадібок ми на разі не мусимо«. Не мусимо чи не можемо? І що може нам у цім Білоруський словник, коли він навіть буде готовий? Чи не теж саме може сказати й редактор Білоруського Історичного Словника?

А вже категорична заява, що Комісія використовувала пам'ятки, »хочби вони й були з виразним забарвленням білоруським«, виглядає несолідно. Це те ж твердження Є. Карського (про українізми в білоруських пам'ятках), тільки вивернене навиворіт...

Як бачимо, обидві сторони: і білоруська (Є. Карський) і українська (Є. Тимченко) зайшли в такий кут, відки й виходу не видно.

В рецензії на цей »Історичний Словник українського языка« акад. Є. Карський ще раз забрав голос у цій важливій справі. Він писав: »Другой важный момент в истории украинского языка—это XV-XVII вв. Эпоха совместной жизни с белорусским под властью Литвы и Польши. В это время в правительственных канцеляриях западной Руси выработался особый язык на местной народной основе, заключавший в себе не мало иностранных слов, перешедших больше через Польшу. Этим языком писали свои произведения писатели и украинские и белорусские, причем — чем дальше, тем больше проникали в этот язык и местные (больше фонетические) черты. Как тут быть при составлении исторического словаря украинского языка? Комиссия в этом случае руководствовалась территорией, на которой писались и печатались памятники; но тут могут встрѣтиться разные недоразумения: часто природному белорусу приходилось жить и действовать в Украине и украинцу в Белоруссии; произведения одного и того же автора писались частью в Белоруссии, частью в Украине. Мне кажется, что Академиям Украинской и Белорусской пришлось бы сообща издать один Исторический словарь украинского и белорусского языков, или сообща выработать списки авторов и произведений, которые должны войти, с одной стороны, в Украинский истор. словарь и с другой — в Белорусский истор. словарь. В противном случае повторения будут неизбежны«.¹

¹ »Известия по русскому языку и словесности« 1930 р. т. III кн. 2 ст. 636-637.

Оце «останнє слово науки» в нашій питанні... Карський, що так часто користався географічною метою в розмежуванні пам'яток білоруських від українських, нарешті виступає проти неї, коли її, за його ж прикладом, ужила сторона українська. Пропонування Академіям українській і білоруській зложити один українсько-білоруський словник виглядає зовсім неповажно. Зате реальна й дуже на часі думка виробити списки авторів і творів українських і білоруських; це власне те, чого нам давно вже бракує, бо існуючі проби, як ми бачили, незадовільні. А складаючи такі списки, Академії безумовно знайдуть і ті об'єктивні наукові методи, що ними повинно керуватися, розмежовуючи пам'ятки українські від білоруських.

V

Яким же методом маємо керуватися при розмежуванні пам'яток українських від білоруських? Це для нас важливе питання, і я попилю тут в розділах V та VI подати бодай спробу наукової системи. Система моя основана на самостійній аналізі старих пам'яток XV-XVIII віків, а також на аналізі існуючих списків цих пам'яток П. Владимірова, Є. Карського, В. Ластовського та Є. Тимченка при Історичнім Словнику 1930 р. Систему свою ділю на дві частини: I. ознаки національно-територіальні і II. ознаки діалектичні. Займуся перше ознаками національно-територіальними, а в розділі VI подам докладніше про ознаки діалектичні.

1. Найпершою й найважливішою ознакою для розмежування українських пам'яток від білоруських є національність автора. Про цю національність передовсім свідчить нам батьківщина автора, місце його народження: автора, народженого на українській території, вважаємо за українця. На цій основі всі твори, скажемо, Мелетія Смотрицького мусимо зарахувати до пам'яток українських. І дуже грішити проти цього Є. Карський, коли Учительну Євангелію 1616 р. в перекладі М. Смотрицького вперто аж до останку зараховує до пам'яток білоруських; так, ще й у своїй рецензії 1930 р. («Известия» т. III кн. 2 ст. 637) на «Історичний Словник українського язика» Є. Тимченка він закидає, що до Словника ніби неслухно взято Євангелію 1616 р.; сам же Є. Карський, як ми бачили те вище, не раз признавався, що в цім творі не мало й українців.

За Карським пішов його духовий учень, В. Ластовський, і в своїй праці: «Гісторыя беларускай кнігі» 1926 р. зарахував усі твори М. Смотрицького до пам'яток білоруських. Карський за білоруські пам'ятки уважав Учит. Євангелію 1616 р. і Слово на чесний погреб архим. Леонтія Карповича 1620 р. («Бѣлорусы» III ч. 2 ст. 139); за Карським вважає ці пам'ятки білоруськими й В. Ластовський (ст. 518 і 528-529), додаючи до них ще Апологію 1628 р. (ст. 541-545, «кніга написана у двох мовах — крыўскай і польскай»), Протестацію 1628 р. (ст. 545: «Гэта Протэстація ў крыўскай мове хадзіла ў рукапісах, а ў польскай мове была надрукована ў Львове»); ця остання відома лише в мові польській.¹ Ластовський так пояснює білоруськість Смотрицького (ст. 548, подаю в перекладі): «Походження родини Смотрицьких досі не висвітлене.

¹ Взагалі, Ластовський зарахував до білоруських навіть польські твори Смотрицького, див. ст. 512, 545.

Відомо, що батько Мелетія, Герасим Смотрицький, був спершу кам'янецьким земським писарем, пізніш ректором Остриської школи. Для того, що в українні землі, які належали до в. кн. Литовського, найчастіше посилено вищих урядників із центру, є підстава думати, що батько Мелетія Смотрицького був одним із таких урядовців, що виконував державну службу на Україні в. кн. Литовського». Висловивши таке припущення,¹ в ґрунті речі неправдиве, бо ніколи литовці не ставили вище народу білоруського над народ український, В. Ластовський продовжує вже зовсім іншу думку: «Зв'язок родини Смотрицьких з місцевістю Смотрич (на Поділлі) показує, що вони мали там земельну маєтність, що з другого боку може доводити їхню стародавню там осілість і приналежність до української народности. Максим, у чернецтві Мелетій Смотрицький, народився коло 1578 року, правдоподібно на Поділлі, у Кам'янці чи Смотричу». Як бачимо, реальна друга думка зовсім розбиває нічим не доведену першу. Мелетій Смотрицький не тільки народився на українській землі, але завжди писав тогочасною українською літературною мовою; сама мова творів М. Смотрицького найбільше говорить про його національність.

Твори братів Зизаніїв, Лавріна та Степана, Карський («Бѣлорусы» т. III ст. 42, 142) і Ластовський (ст. 459-465), звичайно, відносять до білоруської літератури. На жаль остаточно батьківщини братів Зизаніїв не встановлено, хоч твори їх писані зовсім доброю українською мовою, чому ці твори звичайно й залічуємо до української літератури. М. Возняк у своїй «Історії української літератури» 1921 р. т. II ст. 97 твердить, здається справедливо, що «Лаврентій Зизаній походив із Галицької землі»;² навпаки, В. Ластовський твердить, ніби вони були «бояри Троцькаго воеводства» (ст. 464); шкода тільки, що обидва автори не подають того джерела, що дає їм змогу так твердити.

Усе, що знаємо про Кирила Транквіліона-Ставровецького, говорить нам, що він був українцем із походження, тим то Ластовський без міцних підстав всі його твори відносить до білоруської літератури.

Касіян Сакович був галичанином — сином православного священника з Потелича коло Рави,³ а тому його «Вірші на жалосний погреб Петра Конашевича Сагайдачного» 1622 р., писані доброю українською мовою, В. Ластовський зовсім безпідставно зараховує до пам'яток білоруських (ст. 534-538), зараховує тому, що ці вірші ніби «пісаны ў Кіеве яшчэ ў пару панаваньня ў українскай пісьменнасці старакрывскай мовы...» Але про таку «методу» говорив я вище. Певне, з такої ж причини попали до білоруських і твори Івана Вишенського (ст. 495, 499, 501-502), і багато-багато інших творів із полемічної літератури.

Ще приклад. Іпатій Потій народився в 1541 р. в Рожанці Володавського повіту,⁴ а тому В. Ластовський трохи заскоро зараховує його твори до письменства білоруського (ст. 449-450, 454-459).

¹ Припущення зо шпильками в бік український: «українські землі», «на Україні в. кн. Литовська»; взагалі ж у книзі Ластовського дуже багато різних нетактів що до українців; пор. ст. 4-6.

² При користанні «Історією літератури» М. Возняка завжди відчуваємо дошкульний методологічний недостаток її: брак цитації долі сторінок, а це не дає змоги перевірити його твердження й знати, звідки він їх бере.

³ М. Возняк, 1921 р., т. II ст. 277.

⁴ М. Возняк, 1921 р., т. II ст. 220.

Звичайно, жадного наміру не маємо зараховувати до українських тих письменників, що народилися на білоруській землі. Так, Леонтій Карпович, що походить із пінського повіту, нехай позостається в літературі білоруській; так само й писання митр. Михайла Рогози, поміщика пінського повіту, уважаємо за пам'ятки білоруські (див. Ластовський, ст. 450-1, 465-7; див. ще далі).

Але, як підкреслював я вище, про декого з письменників ми остаточно ще не знаємо, хто були вони з походження, а це змушує нас бути бережними з окресленням національності їх творів. Так, напр., В. Ластовський, зараховуючи В. Тяпинського до білоруського письменства (ст. 406-417), навіть слівцем не згадав про цікаву працю Ор. Левицького: «Про Василя Тяпинського, що переклав в XVI ст. Євангеліє на просту мову», див. «Записки Наук. Тов.», Київ, 1914 р. т. XII, що уважає Тяпинського українцем; так само робить і Є. Карський («Білорусь» 1921 р. т. III ч. 2 ст. 35-40). Ще приклад. Хто був Клирик Острізький, остаточно твердити не можемо; проте не виключено, що був він і українцем (може це М. Смотрицький),¹ а тому не треба було В. Ластовському так спішно тягнути «Отпис» 1598 р. до письменства білоруського (ст. 480-483); припущення Ластовського, що найскоріш був це Василь Суразький (ст. 480), нічим не оправдане, — фаховий дослідник Василя Суразького, Кость Копержинський, відкидає змішування його з Клириком Острізьким.² Та й самого Василя Суразького до білоруського письменства зтягнув В. Ластовський (ст. 480) тільки з непорозуміння: як твердить К. Копержинський, Василь працював в м. Суражі на Волині, недалеко від Острога (ст. 45), а не в Суражу Вітебським, як хоче Ластовський (ст. 480). Копержинський саму статтю свою затитулював: «Український письменник», а мову його творів зве тогочасною українською літературною мовою (ст. 72-73).

Отож, як бачимо, найсильніша підстава до розмежування пам'яток українських від білоруських — національність автора, висвітлена в нашій літературі ще мало, і ми мусимо звернути на це пильну увагу.

2. Другий важливий принцип розмежування пам'яток — це принцип мовний: докладно аналізуємо мову пам'ятки, і коли тільки в цій мові нема нічого противного мові українській, зараховуємо таку пам'ятку до українських. Вживаємо цього методу головню тоді, коли в пам'ятці не зазначено ані автора твору, ані місця написання його, бо в таких випадках льокальне датування пам'ятки найліпше окреслить аналіза мови. Коли ж до того знаємо автора праці і його походження, то тоді національно-мовна метода найвиразніше свідчить про приналежність пам'ятки до того чи того народу. Прикладів на таке мовне розмежування пам'яток у нашій літературі маємо дуже багато.

Коли знаємо місце написання чи надрукування пам'ятки, але не знаємо національності писаря чи автора її, тоді географічна метода, як побачимо ще далі, нічого не вирішує, — вирішує тільки аналіза мови твору. З цього погляду багато актів, статутів і т. ін., писаних на території народу білоруського, можна зарахувати й до пам'яток українських, бо мова в них — тогочасна канцелярійна мова; зрештою, як

¹ М. Возняк, II. 216-217.

² Кость Копержинський: Український письменник XVI ст. Василь Суразький, «Науковий Збірник» за 1926 р. ст. 43, Київ.

бачили ми це вище, писарями цих актів, статутів і т. ін. анонімових канцелярійних творів могли бути й українці.

Ось на це приклади. В Метриці Литовській не все писано по-білоруському, як то твердить Ластовський (ст. 587), — там сила-силенна сторінок і українських, бо в державній канцелярії писали й українці. З цього погляду не можна рахувати виключно білоруськими такі пам'ятки, як Вислицький Статут XV в., Привилей в. кн. Казимира 1457 р., Литовські статuti 1529, 1566 і 1588 р. р. — у всіх цих пам'ятках дуже багато українізмів, у всякому разі — на мій погляд — не менше, як білорусизмів.¹

І Є. Карський («Бѣлоруссы» II ч. I ст. XXIII, т. III. ч. 2 ст. 44), і В. Ластовський (ст. 160) вважають Четью 1489 р. за пам'ятку білоруську; навіть у рецензії на «Історичний Словник українського язика» 1930 р. Єв. Тимченка Карський закидає, що це пам'ятка білоруська, а не українська.² Це не зовсім так із таких причин: 1) Мова Четьї 1489 р. має багато чистих українізмів, 2) Написано цю книгу у Кам'янці на Поділлі, 3) Написав її «Березка з Новагородка литовского поповичь», а син попа з Новгородка не конче був там і народжений — міг зайти туди з України.

Вкладну грамоту князя Дмитра Ольгердовича Корибута Лаврашевському монастирю десь 1386 р. Ластовський (ст. 122) залічує просто до пам'яток білоруських; але зовсім слушно В. Розов зарахував її до українських.³

Франциск Скорина, родом із Полоцка, білорус походженням, і тому твори його справедливо належать до літератури білоруської. Але твори Скорини були сильно поширені в Україні, і тут не тільки переписувалися, але й перероблювалися, часом досить помітно; ось ці перерібки, що мають дуже багато виразних українізмів, ми вправі віднести й до пам'яток української мови. Такими будуть, напр., Біблія 1575 р., що переховується в св. Онуфріївському монастирі у Львові; Біблія 1568 р., що її переробив Василь Жугаєвич із Ярослава; Біблія 1569 р. Луки з Тернополя і ін.; про Біблію 1568 р. навіть Ластовський твердить: «У гэтым рукапісе украинская мова перепісчыка (Жугаєвіча) дае себе адчуваць».⁴

Твердити категорично, як це робить Є. Карський (III. ч. 2, ст. 19-20) та В. Ластовський (ст. 241-243, 399), ніби твори жидівствуючих (Біблійні книги Віленського Збірника, Псалтир і др.) належать тільки до білоруських пам'яток, не маємо підстав, бо в них якраз багато українізмів, а наголоси просто вказують на українське походження їх.

Так само багато українізмів знаходимо в таких пам'ятках, як Страсті Христові та Повість про трьох королів із Збірника Спб. Публичної Бібліотеки XV віку і ін. (див. Є. Карський III. 2 ст. 60, 63, Ластовський 180, 181, 390 і ін.).

Мова видань краківського друкаря Швайпольта Фіюля не дає ніякого права зараховувати їх до пам'яток білоруських, як то робить В. Ластовський (ст. 168-172).

¹ Усі ці пам'ятки В. Ластовський вважає за пам'ятки тільки білоруські, ст. 152, 160, 394-395, 433-444.

² «Известия» 1930 р. т. III кн. 2.

³ «Українські грамоти», 1928 р., Київ, т. I, ст. 32-33, N 17.

⁴ Див. ст. 396 і 419; див. ще Є. Карський: «Бѣлоруссы» т. II, ч. 1, ст. III.

Є. Карський, переглядаючи полемічну літературу (III. 2, ст. 152-209) та литовські літописи (94-107), захоплює не мало пам'яток, що мовою належать до літератури української.

Ластовський подає, як пам'ятку білоруську, Пункти священникам митрополита київського Ісаї Копинського 1631 р. (ст. 550-552), але мова цієї пам'ятки аж занадто вже свідчить про своє українське походження.

3. Третій принцип — принцип географічний: місце написання твору чи місце його видрукування ще не рішає про його національну приналежність. Це взагалі дуже ховзкий принцип: коли знаємо, що автор був українцем, а до того твір його повстав на території українській, тоді цей національно-географічний принцип дуже міцний. Міцний він і тоді, коли твір, що про нього йде мова, має виразні діалектичні ознаки; скажемо, коли анонімовий чи без зазначення автора твір видруковано на українській землі, і твір цей має виразні ознаки української мови, тоді сміло зараховуємо його до пам'яток українських. Напр. Октоїх 1604 р. та Лист Мелетія патр. Олександрійського 1605 р. з друкарні Дерманської, або «Лѣкарство на оспалый умысль чоловѣчий» 1607 р. з друкарні Остріжської, чи «Вірші Христос Пасхон» 1630 р. зо Львова, або ще рукописна «Палінодія» 1621-1622 р. і «Омилія» 1625 р. Захара Копистенського (що походив із Галичини, див. Возняк II. 237) та «Вірші на жалісний погреб» 1622 р. Гр. К. Саковича з друкарні Київської, — усе це будуть пам'ятки українські, бо не тільки видруковані на українській землі, але й мова їх — українська.¹

Сам географічний принцип нічого рішучого ще не дає. В XVI-XVII віках, як казав я вище, два народи «руські» — українці й білоруси були надзвичайно тісно зв'язані вірою, культурою й державною приналежністю; тому було зовсім звичайною річчю, що українці працювали, писали свої праці й друкували на Білорусі, а білоруси — в Україні. Через це усі твори українців, де б вони не були видруковані, залічуємо до пам'яток українських. Так, українець з роду і з мови Мелетій Смотрицький друкував свої праці в різних місцях: в Ев'ю (Граматики 1619 р., Учит. Євангеліє 1616 р.), у Вильні (Слово на чесний погреб Л. Карповича 1620 р.), у Львові (Апологія 1628 р.); Граматики 1586 р. написана в Острозі, і тільки видрукована у Вильні.²

Так само «Хронологія» 1581 р. білоруса Андрія Римші (коли тільки він дійсно був білорус із Городенщини, як твердить Ластовський, ст. 427, пор. ще Є. Карського «Бѣлорусы» т. III, ч. 2, ст. 130), видрукована в Острозі, позостається пам'яткою білоруською.

Коли якийсь твір українського письменника передруковується за межами українського народу, уважаємо таке видання за пам'ятку українську. Так, Київський Лексикон Памви Беринди 1627 р. передруковано в 1653 р. в Кутейнській друкарні; Максим Вошанка в 1699 р. в Могилеві передрукував два українські твори: львівське «Небо Нове» 1665 р. Іоаннія Галатовського та чернігівське «Перло многоцінне» 1646 р. Кирила Ставровецького. У 1735 р. у Гродні передру-

¹ Усі ці пам'ятки В. Ластовський забрав до письменства білоруського, ст. 503, 505, 550, 534-8, 540.

² Усі ці пам'ятки В. Ластовський вважає за білоруські, ст. 431, 518, 524, 528-529, 545. — М. Weingart (Dobrovského Institutiones, 1923 р. I, ст. 16) Граматику 1586 р. вважає за пам'ятку українську.

ковано «Вѣнецъ Христовъ» 1688 р. Антонія Радивиловського. Звичайно, можна ці пам'ятки, через місце передруку, зарахувати й до пам'яток білоруської культури, але не мови.¹

В. Ластовський у своїй праці «Гісторыя беларускай кнігі» 1926 р. зовсім хибно зрозумів географічний метод розмежування білоруських пам'яток від українських. Для нього все, що написано чи видруковане на білоруській території (друкарні в Вильні, Ев'ю, Могилеві, Кутейно, Супраслі, Буйничах і ін.), тим самим уже то пам'ятки білоруської мови. Це зовсім неправдивий метод, який запровадив В. Ластовського так далеко, що він навіть праці болгарів із походження — митрополита Кипріяна (ст. 134-136) та Григорія Цамблака (145-148) уважає за білоруські, і силкується довести, що ці особи були чи не білорусинами (Кипріян «быў урядженцам Літвы» ст. 136, а Цамблак «паходзів з сэрбскай сям'і, якая была асеўшы ў вял. кн. Літоўскім» ст. 148).

Усі грамоти, написані в канцеляріях на території білоруській, для Ластовського то вже пам'ятки білоруської мови. Взагалі, коли якийсь пам'ятник хоч будь як географічно зв'язаний із білоруською територією, то його подає Ластовський, намагаючись довести, ніби це пам'ятник білоруський. Так, він подає всі листи до білоруських єрархів, хоч писані мовою українською (пор. ст. 160: Лист митрополита Іони 1456 р., або ст. 149: Грамота ігумена Пересопницького 1417 р. і др.). А часом зв'язок з Білоруссю у нього зовсім штучний; так, на ст. 35-36 згадуються (під XII віком), як писав я вище, Слова Єфрема Сирина та «Златая Цѣпь» тільки тому, що їх... любив читати Аврамій Смоленський.

Звичайно, усі пам'ятки, що мають якийсь зв'язок з Білоруссю, можна подавати для історії культури її, але в жаднім разі не вважати за пам'ятки чисто білоруські.

Користаючись із національно-географічного методу розмежування пам'яток, мусимо бути взагалі дуже обережними. Вище я вже наводив приклад, що В. Ластовський виводить Василя з Суража Вітебського, а К. Копержинський — з Суража Волинського, коло Острога. Ще приклад: В. Ластовський на ст. 546 зараховує до білоруських книгу «Діалогъ албо розмова челоувѣка хорого» 1629 р., додаючи, що видано цю книгу в друкарні Павла «на Чорнай Гарѣ». А між тим друкар Павел — це Павел Домжив Люткович Телиця, а друкарня його містилася в с. Чорній, тепер Рівенського повіту.²

4. Користаючись географічним методом розмежування українських пам'яток від білоруських, треба весь час добре пам'ятати про переходові від українського до білоруського народу межі на Підляшші і на Поліссі. Різкої границі ані між мовою цих народів, ані між ними самими не існує. Треба пам'ятати й те, що мовні території в XIV-XVI віках були трохи не ті, як тепер. Є багато підстав твердити, що північноукраїнські говори встарину займали ширший простір; на жаль тільки, це питання вивчене в нас надзвичайно мало, і ми не можемо твердити рішуче, чи українсько-білоруська гранична межа з бігом століть пересувалася на північ, чи навпаки, опускалася на південь. Вирішення цього питання в нашій справі має першорядне значення,

¹ В. Ластовський усі ці пам'ятки рахує пам'ятками білоруської мови, див. ст. 572, 608, 617.

² Див. І. Огієнко: Історія українського друкарства, т. I, 1924 р., ст. 144-148.

бо в разі доведення, що межа ця опускається, мусіли б признати багато місцевостей, що сьогодні мають переходові говори, за чисто українські.

Питання цього в своїх працях пок. Є. Карський торкався не раз, і все вирішував так, що українці посуваються на північ, українізуючи білорусів. Так, у своїй праці: «Что такое бѣлорусское нарѣчіе» 1898 р. ст. 5 Карський пише: «Въ тѣхъ мѣстахъ, гдѣ теперь уже слышится малорусская рѣчь, въ XVI вѣкѣ еще пишутъ акты на чистомъ западно-русскомъ нарѣчіи... Въ Подляшѣ (нынѣшней Сѣдлецкой и отчасти Гродненской губерніяхъ) теперь говорятъ на малорусскомъ нарѣчіи, однако въ актовомъ языкѣ этой мѣстности не замѣтно существенныхъ особенностей малорусскаго нарѣчія».¹ Те саме повторює Є. Карський і в «Бѣлоруссы» 1903 р., т. I, ст. 121. Це окреслення Карського дуже неясне, бо ж «чистое западно-русское нарѣчіе» ніяк не можна приймати за мову білоруську хоча б із тієї причини, що «чисто білоруських» актів не знаємо. Так само не ясне й твердження, що в актовій мові Підляшшя не помітно головних ознак української мови, — в канцеляріях тоді взагалі виминали писати головні ознаки чи то білоруської, чи української мови.

Більш правдоподібне твердження Є. Карського («Бѣлоруссы» I. 111), що в XIII ст., під тиском татарським, українці кинулись шукати спасіння на північ, до південних білорусів, і потіснили їх; та й самі білоруси з правого берега Прип'яти перенеслися на лівий, північний. Пізніш, як минула татарська загроза, втікачі верталися додому.

Усе це тільки самі догадки, а питання про давнішу білорусько-українську межу реально не висвітлене; зазначу тільки, що маємо матеріал, а він стверджує українські елементи на Підляшші в XVI ст., хоча б передмова до Заблудівської Учительної Євангелії 1562 р. (див. далі).

Але це питання, що для розмежування пам'яток українських від білоруських мають немаловажне значення. Так, напр., яким було щодо своєї мови, місто Заблудів в 1569-1570 роках, коли там працював друкар Іван Хведорович? Тепер Заблудів лежить на мішаній українсько-білоруській полосі; деякі вчені, напр. Ол. Потєбня, К. Михальчук, А. Соболевський, М. Грушевський, Ст. Рудницький і ін.² рахують Заблудів за місто українське. А через це треба бути обережним в окресленні національної приналежності Заблудівських друків.³

Неясна південна Городенщина, а тому треба точніш окреслити походження Андрія Римші, бо сама його «Хронологія» 1581 р. нічого білоруського не подає. Так само не можна Чернігівщини зарахувати до білоруської території, як це легко робить В. Ластовський (ст. 563-564).

¹ До цього ніби схиляється й Г. А. Ільїнський у цікавій статті: «К вопросу о происхождении названия «Белая Русь» («Slavia» 1927. VI. 388-393): «В настоящее время «Подляшье» населено народом, говорящим на наречии, составляющем переход от северно-малорусского к белорусскому; не может быть сомнения, что здешние северные малорусы представляют позднейших колонистов, более или менее сильно ассимилировавших себе исконное белорусское население», ст. 393.

² Див. мою «Історію українського друкарства» т. I, ст. 27-29, тут і література; див. ще статтю про це Др. Ів. Зілинського в «Старій Україні» 1924 р. ч. II-V, ст. 54-58: Львів чи Заблудів?

³ Ластовський зачислює їх до пам'яток білоруських, ст. 404-406, Є. Карський («Что такое западно-русское нарѣчіе», ст. 5) уважає Заблудівський говір за перехідний.

Зараховуючи до білоруських пам'яток «Рѣчь Ивана Мелешка» 1589 р. і підкреслюючи в ній українізми, Є. Карський («Бѣлорусы» 1921 р. т. III, ч. 2, ст. 115-116) змушений додати, що пам'ятка ця повстала «на границѣ съ сѣверной Малоруссией».

Н. Дурново, в своїй праці «Введение в историю русского языка» ч. I, Врно, 1927 р., на IV діалектичній мапі української мови поставив м. Турів на самій границі поміж говорами поліськими та білоруськими, але рішуче по стороні українській; на III мапі мови білоруської Турова зовсім нема. А коли так, то не можна так категорично зараховувати до білоруського все, що зв'язане з Туровом, як це робить В. Ластовський (напр. Турівська Євангелія, ст. 18 і др.), чи праці Кирила Турівського.

Яким було національне обличчя Турова за давніх часів, знаємо мало. Карський твердить («Бѣлоруссы» I. 65), що дреговичі виходили на південь за Прип'ять і що Турів (згадується в Лаврентієвім Літопису під 980 роком) був білоруським. Але знаємо також, що з XI в. Турівське князівство належало до князів київських і знаходилося зовсім у межах впливів старо-української культури.

Таким чином маємо багато пам'яток, що походять із пограничної білорусько-української межі. Розмежування цих пам'яток на українські й білоруські надзвичайно тяжке, — тут рішатиме найперш мова пам'яток. Тільки треба пам'ятати, що в таких українських пам'ятках будемо мати й деякі білорусизми. І коли використовуємо ці пам'ятки для історії української мови, то використовуємо тільки для опису переходових пограничних говірок.

Звичайно, такі самі переходові межі від одної мови до другої маємо і в інших сусідніх народів. Так, напр., недавно болгарський учений, проф. Ст. Младенов опублікував цікаву пам'ятку, що належить до західноболгарської рецензії церковнослов'янської мови.¹ Младенов показує, що пам'ятки, які мають у, е зам. ѡ, ѡ, але при тому мають болгаризми, треба вважати за західноболгарські (з впливом сербським), а не за сербські. Ця праця Младенова дуже важлива нам власне своєю методологічною стороною, бо проливає світло й на розрізнення пам'яток українських від білоруських.²

Підсумую тепер головні засади розмежування пам'яток українських від білоруських, про що докладно розповів я вище в цьому розділі.

1. Національність автора рішає про національність твору. Звичайно, деякі чужоземні впливи, коли автор пише не на рідній землі, можливі.

2. Мова твору найсильніш рішає про національність пам'ятки, особливо в отриманні з національністю автора, як що той відомий.

3. Географічний принцип — місце написання чи видрукування пам'ятки — не рішає остаточно про її національну приналежність.

4. Де б автор ні написав чи видрукував свою пам'ятку, вона все таки лишається пам'яткою мови тієї нації, що до неї належить автор.

¹ Проф. Ст. Младенов: Изъ единъ западноболгарски Апостолъ отъ XIV вѣкъ. Съ уводни бележки вѣрху названи ето «сръбска редакция». («Списание на Българската Академия на Наукитѣ», 1929 р., Софія, кн. XXXVIII, ст. 124-144).

² Див. у «Byzantinoslavica» 1932 р., т. IV, кн. 1, ст. 212-213, мою рецензію на цю працю С. Младенова: «Західноболгарська рецензія церковнослов'янської мови».

Нація ж, що на її території написано чи видруковано пам'ятку, може зараховувати її тільки до пам'яток, що збільшували її культуру, але не до пам'яток мови.

5. Анонімові твори з діалектично невиразною мовою можна зараховувати до тієї національності, що на її землі вони написані чи видруковані.

6. Анонімові твори з діалектично невиразною мовою, що місце повстання їх невідоме, тимчасово можуть приписуватися і білорусам, і українцям.

7. Передрукована за межами рідного краю пам'ятка позостається пам'яткою нації, що до неї належить автор. Пор. § 4.

8. Коли автор походить із переходнової українсько-білоруської межі, тоді про національність такої пам'ятки найбільше рішає мова, а при невиразності її пам'ятка позостається спільною для обох народів.

VI

У цім розділі спинюся докладніш на мовному принципі розмежування пам'яток білоруських від українських. Здавалося б, що це проста й вірна метода, але на ділі вона не така. Як уже казав я, спільність культурного й державного життя сильно нівелювала літературну українсько-білоруську мову XV-XVII віків, тому характерні ознаки тієї й тієї мови пробивалися в ній дуже слабенько. Це спільне життя обох народів утворило їм дуже подібний словарний склад для обох мов, так що аналіза словарна не дає нам вирішальних підстав розмежовувати пам'ятки. Так само морфологічна форма старої «руської» мови частіш не дає характеристичних ознак. Ось тому для мовного розрізнення українських пам'яток від білоруських позостається головно фонетика.

Як я вже вказував, обидва народи вживали в своїм письмі одного, зовсім спільного традиційного правопису, що сильно заглушував фонетичні ознаки. І тільки як виняток, як «помилки» часом пробивається під цим консервативним правописом жива мовна ознака. Власне цей етимологічний старий правопис завжди стоїть на перешкоді для розмежування пам'яток білоруських від українських.

Питання про т. зв. «кривську» чи білоруську редакцію давніх пам'яток вивчене дуже мало, і практичної системи її ще не маємо. В. Ластовський не раз говорить про «кривську» редакцію (напр. ст. 490-491), але виставляє ознаки не повні: поплутання *е* — *ѣ*, *у* — *въ* та *я* — *е*; але ж ці самі ознаки можемо спіткати і в пам'ятках українських.

В науці поширена думка, ніби за найпершу ознаку білоруськості пам'ятки треба вважати поплутання *ѣ* — *е* та *я* — *е*. Дійсно, в пам'ятках «руських» XV-XVII віків це поплутання дуже часте. У своїй праці: «Українська літературна мова XVI ст.» на ст. 224-252 я подав багато матеріалу, який доказує, що цього поплутання *ѣ* — *е* та *я* — *е* не можна вважати за фонетичну ознаку самої тільки білоруської мови, бо воно в дуже великій мірі відоме також і північноукраїнським говорам, що займали тоді значно ширший простір, ніж тепер. У мові старих «руських» пам'яток часто кидається в вічі послідовне вживання під наголосом *ѣ*, а без наголосу *е*, напр. в передмові до заблудівської Учительної Євангелії 1569 р. знаходимо: в вѣре, о хлѣбе, в дѣле, прибегайте, оутешаеть, грѣшныхъ і т. п.; це ж саме явище живе ще

й сьогодні в північноукраїнських говорах, де під наголосом чується т. зв. дифтонгічне *ǣ* (*iē*) або *i*, а без наголосу *e*. Ось уже через це не вільно поплутання *ǣ* з *e* уважати тільки за білоруську рису.

Так само не можна уважати за виключно білоруську ознаку й поплутання *я* — *e*, бо його дуже широко знали й знають північно- й західньоукраїнські говори. І дійсно, в пам'ятках XV-XVII віків це поплутання *я* — *e* надзвичайно поширене, і його теж без міцних підстав часто вважають за виключно білоруську ознаку, тоді як вона навіть не є загально білоруською, відома на малій території і, як місцева, не вживається в сучасній мові літературній.

Культурний центр українського національного життя за XV-XVI і до початку XVII-го віків безумовно знаходився головню на терені західньо- й північноукраїнських говорів, і тому нема нічого дивного, що власне вони лягли в основу старої літературної української мови; а ці говори, як знаємо, найближчі до говорів південнобілоруських. На цих теренах повстала й зміцнилася та стара наша літературна мова, що панувала в українським письменстві аж по кінець XVIII-го віку, а в народі в Галичині, та взагалі на західньо- й північноукраїнських землях держиться ще й тепер. Т. зв. «галицька літературна мова» багато з цих ознак донесла аж до сьогодні, і тільки за останній час, під сильним натиском «наддніпрянської» літературної мови (зо східньоукраїнською основою), стала губити свої старовічні ознаки. Вдавнину було як раз навпаки: східньоукраїнський народ уживав тієї літературної мови, що йшла до нього з заходу.

Перші канцелярії повстали на північно- й західньоукраїнських землях; в основі канцелярійної мови стали північно- й західньоукраїнські говори, що були найближчими до мови білоруської. Як я то вже казав, не маємо жадних доказів на те, щоб по литовських канцеляріях сиділи самі тільки білоруси, та це й логічно недопустиме, бо ж у Великім Князівстві Литовським більшість складали українці, що були до того й культурою вищі, а вдачею меткіші. Аналіза урядової мови литовських канцелярій найвиразніше свідчить, що в розвою її брали участь у великому числі також українці з північних та західніх земель. Ось у цій урядовій мові, як жива ознака, скоро запанувало вживання *ǣ* зам. *e* та *я* зам. *e*, що було живим і для більшости тодішньої української території. З бігом часу це поплутання *ǣ* — *e* і *я* — *e* стало в правопису традиційним і помалу ширилося все далі та далі на схід, і дійшло до того, що стало звичкою навіть у канцеляріях київських. Звичайно, на східніх українських землях це поплутання *ǣ* — *e* та *я* — *e* було тільки втертою правописною традицією, чужою живій вимові. Із канцелярій це саме поплутання сильно поширилося й до правопису книжок, де переживало таку саму долю, як і в мові канцелярійній.

Взагалі ж треба підкреслити, що дедалі на схід, то змішування *ǣ* — *e* і *я* — *e* ставало меншим, бо ж підтримувалося живою вимовою. Навпаки, дедалі на захід, то змішування *ǣ* — *e* і *я* — *e* частіше, а в українських пам'ятках не рідко й послідовніше: в складах наголошених писали *ǣ*, *я*, а в ненаголошених *e*, цебто так, як і вимовляли. Цієї послідовности, звичайно, не розуміли на сході, і просто дійсно «змішували» *ǣ* з *e* та *я* з *e*.

Що це було справді так, свідчить про те мова українських пам'яток XV-XVII в.; у своїй «Історії української літературної мови XVII в.»

на ст. 236-251 я подав багато прикладів, тут обмежусь на декільки, і то з однієї пам'ятки — Крехівського Апостола 1560-х років, що ліг в основу вищенаведеної моєї монографії.

В українських пам'ятках поплутання *ѣ* — *е* звичайна річ, але поруч із тим у цих пам'ятках завжди маємо й часте *и* зам. *ѣ*, чого не буває в пам'ятках білоруських. Так, напр., в КА знаходимо: надѣя 180. 262. 149. 252. 362 — надія 88 — надея 12, офѣра 118 — офирам 606 — оѣрами 323, к хвалѣ 193 — к хвали 245 — ку хвале 281, одѣне 38, одине 88. 76 — одене 97, розумѣт 41 — розумиѣт 452 — розумѣт 42, розумѣль 281 — розумил 574 — розумел 281, свѣт 217 — свет 216 — на свите 210, тѣшит 172 — тишили 61 — тешил 174, цѣлый 158 — цильый 494 — целый 61, на землѣ — на земли — на земле, в Христѣ — в Христи — в Христе; G¹ доброѣ — з доброи, з жидовскоѣ — жидовскои, паньскоѣ — паньскои, Выпали з власноѣ своѣи сталости 205, Жадноѣ вина не зложили такои, якои 138, Розмаитое ласки Божеи 190, Жоны богобойныи и учтивые 73 і сила т. п. Усі ці приклади (сотні їх див. в моїй монографії) ясно нам свідчать, що коли українєць зам. *ѣ* писав *е*, то це могло бути у нього тільки правописною рисою, як що поруч із тим він уживав й *и*(*і*). Це й буде нам методологічною вказівкою для розмежування українських пам'яток від білоруських.

Зовсім те саме треба сказати й про поплутання *я* — *е*, як що воно не впливає з діалектичних ознак писаря. В українських пам'ятках таке поплутання не рідке, навіть у тих самих формах, напр. в КА: клятвою — клетвою, десяг — десет, святого — светого, святому — светому, чинять — чинет і т. п. Особливо послідовно це проведено в залежності від наголосу: пятого — петисот, девятый — деветь, полягут — полегли, принял — принела, проклят — кленѣмо, свято — светого, присяг — присегнул і сила т. ін. Так, певне, повстала назва ріки Припеть з Прип'ять.¹

Таким чином приходимо до ось цих висновків:

1. Поплутання *ѣ* — *е* та *я* — *е* не можна вважати тільки за білоруську ознаку, бо й північно- та західньоукраїнські говори знають це завжди.

2. Вживання *е* зам. *ѣ* чи *я* в українських пам'ятках (як що вони не північноукраїнські) є головно традиційна правописна риса, а не ознака їх приналежності до білоруських пам'яток.

3. Поплутання *ѣ* — *е* в пам'ятках українських ніколи не проводиться так часто, як в білоруських.

4. В українських пам'ятках, що вживають традиційного правописного *е* зам. *ѣ*, завжди багато випадків і *и*(*і*) зам. *ѣ*, чого не знають пам'ятки білоруські.

5. Пам'ятки, що знають поплутання *я* з *е* та *ѣ* з *е*, але при тім знають також і поплутання *ѣ* з *і*, треба вважати за українські.

Оце будуть найголовніші ознаки мовної методи розмежування українських пам'яток від білоруських. Правда, як ми бачили вище, акад. Є. Карський твердить, ніби в білоруських пам'ятках бувають і українізми, особливо *і* зам. *ѣ*; але цього твердження Карський міцно

¹ Уже в Лаврентієві та в Іпатієві списках Літопису маємо все Припеть, але в Радивилівськім — Прип'ять. Див. Є. Карського «Бѣлоруссы» І. 69.

не довів, бо та пам'ятка, що на неї він посилається в «Известиях» 1930 р. т. III, кн. 2, то пам'ятка українська. Так само твердження Є. Карського (в «Бѣлорусы» 1921 р. т. III, ч. 2, ст. 38), ніби Учительна Євангелія 1616 р. є пам'ятка білоруська з українізмами, недоведена, бо ця Євангелія — то пам'ятка українська, твір М. Смотрицького.

З інших мовних ознак українських пам'яток на першім місці треба поставити поплутання *и* з *ы*. Поплутання це в українських пам'ятках із найдавнішого часу дуже часте, тоді як пам'ятки білоруські його не знають, — у білоруських пам'ятках воно можливе тільки по диспалатальних звуках (по *ж, ч, ш, щ і р*). Отож, коли плутається *и* з *ы* (не тільки по *ж, ч, ш, щ, р*, але й по інших приголосних), а до того існують ще й інші ознаки, тоді твердимо, що це пам'ятка українська. Особливо це покаже в І³, що кінчиться на *-ми*: в білоруській мові, де *и* вимовляється як *і*, поплутання тут *и* — *ы* не буває, натомість в укр. мові живе закінчення для І³ все буде *-мы*, а *-ми* було тільки традиційним написанням. Правда, Є. Карський твердить, ніби часом і в білоруських пам'ятках маємо поплутання *ы* — *и* як українізм, але цього твердження він поважно не удоводнив.

Ознакою українського походження пам'ятки буде також *і* (чи *и*) зам. *о* або *е* (чи *ѣ* зам. *е*) в складах закритих; справа тільки в тім, що це ознака дуже рідка. Частіш маємо в таких випадках *у, ю* зам. давніх *о, е* в складах закритих.

Дальшою, але вірною ознакою українських пам'яток буде наголос, як що його розставлено. На жаль тільки, в пам'ятках світських канцелярійних акцентів нема, але вони звичайні в церковних рукописах і стародруках. Український акцент в пам'ятках XV-XVIII віків завжди дуже сталий, відлитий в певні форми, що різко відмежовуються, напр., від акценту російського. Про давній український акцент я не раз уже писав,¹ але акцент білоруський зовсім не вивчений; Є. Карський у своїх «Бѣлоруссах» відвів акценту не багато місця, та й то найбільше проаналізував акцент Учительної Євангелії 1616 року, цебто пам'ятки зовсім української. Вивчення білоруського акценту за XV-XVIII віки і його порівняння з акцентом українським і російським мусить стати найближчим завданням білоруських лінгвістів.

Проте при розрізнюванні українських пам'яток від білоруських користатися з методи акцентів треба дуже обережно з тієї причини, що, поскільки довелося мені запримітити, дуже часто в білоруських пам'ятках панує той самий церковний наголос, що і в пам'ятках українських. На жаль, білоруська церковна вимова ще зовсім не вивчена,² тому не все ясне і в справі наголосу. У всякому разі, при інших українських ознаках пам'ятки український наголос буде вірною підставою для окреслення національності пам'ятки.

Форма літер рукопису так само буде вірною підставою при окре-

¹ Див. мої праці про наголос: 1) Наголос jako метод означення місця виходу стародрукованих книжок, «Записки Наук. Т-ва», Львів, т. 136-137, ст. 197-224, 1925 р. 2) Український наголос на початку XVII віку, «Записки Чину Св. Василя Великого» 1926 р., т. II, ст. 1-29. 3) Українська вимова богослужбового тексту в XVII в. Варшава, «Еллис», 1926 р., кн. I, ст. 27-32. 4) Український наголос в XVI віці, «Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевского», 1928 р., ст. 444-451.

² Початкову спробу цього вивчення подав я в своїй монографії: «Історія української літературної мови», 1930 р., ст. 232-234.

сленні батьківщини пам'ятки. Добрий палеограф із форми письма скоро встановить, чи то пам'ятка білоруська, чи українська. Півуставне письмо, а особливо письмо скорописне XV-XVII віків на землях білоруських і українських не однакове, має досить виразні відміни, а це й дає змогу користати і з форми письма, як із засобу определения національності батьківщини рукопису. Напр. писання *б* як трикутника з гачком зверху, або *в* як грецька *ϑ* і т. п. будуть свідчити про українського писаря.¹

Щоб покінчити з мовною методою розмежування пам'яток, по-зостається мені сказати декілька слів про найголовніші ознаки білоруських пам'яток.

Коли пам'ятка має виразні ознаки дзекання, цекання, акання, а інші ознаки цьому не противляться, тоді таку пам'ятку вважаємо за білоруську. Кажу «виразні ознаки», бо можуть бути ці ознаки й зовсім невиразними. Так, не рідко знаходимо в рукописах *дз* і *ц* лише під польськими впливами, а в таким випадкові це можливе і в українських пам'ятках, тому все повинно добре проаналізувати, чи ці *дз* та *ц* не прості полонізми. В «Бѣлоруссы» т. II, ч. I, ст. 437 прикладом дзекання Є. Карський подає слово *дзюбали*; те саме дає він і в інших працях; але це не приклад білоруського дзекання, і слова «дзюбати, дзюбок, дзюб, дзюб, дзюбати, дзюбатий» і т. ін. надзвичайно поширені в живій українській мові (див. Словник ред. Б. Грінченка). Взагалі ж треба пам'ятати, що прикладів дзекання й цекання в рукописах надзвичайно мало, а в стародруках ще менше.

Треба бути уважним і при окресленні т. зв. акання. Так, у «Бѣлоруссы» 1908 р., т. II, ч. I, ст. 138-141 Є. Карський на акання подає приклади, що їх прийняти не можемо: багатьство, карабль, паганки, помагаю, манастирь, гарячими, гараздъ, манисто (пор. укр. намисто), ламалъ, Гарасимъ (ст. 203) і т. под., — це зовсім звичайні в живій українській мові форми, що з аканням нічого спільного хіба не мають;² зрештою й сам Карський не на всі ці слова дивиться, як на приклади акання. Звичайно, такі форми ще ніякої білоруськості визначати не будуть.

VII

У цій своїй статті я багато раз цитував працю В. Ластовського: «Гісторыя беларуской (крыўскай) кнігі», 1926 р., а тому на закінченні трохи спинюся на ній. Про розмежування українських пам'яток від білоруських у нас ніхто ще не писав, і тому ціла методологія праці акад. Є. Карського в українській науковій літературі не викликала ані критики, ані застережень. Методологія Ластовського зродилася, власне кажучи, з методи Є. Карського, але В. Ластовський допровадив її до зовсім ненаукових розмірів. Ластовський став на засаді, що

¹ Про українське письмо див. працю И. Каманина: Палеографическій Изборникъ. Матеріали по історіи южно-русскаго письма въ XV-XVIII вв., Київ, 1899 р.; на ст. 1-19 вміщено тут: «Главные моменты въ історіи развитія южно-русскаго письма въ XV-XVIII вв.» — Про білоруське письмо див. Е. Карскій: «Бѣлоруссы» 1908 р., т. II, ч. I, ст. 22-73. розділ: «Особенности письма западно-русскихъ произведеній, начиная съ древнѣйшихъ временъ». Див. ще й мій літографований курс палеографії.

² Див. про це докладніше в моїй «Історії української літературної мови XVI ст.», 1930 р., ст. 270-271.

до половини XVII в. українці вживали в своїм письменстві «старо-кривської» мови, а тому всі українські пам'ятки цього часу просто зарахував до білоруських. Українського народу для Ластовського за давні часи взагалі ніби й не було, а головну роль грав тоді тільки народ білоруський.¹

На книгу Ластовського появилася з українського боку тільки рецензія Григора Омельченка: «Котрі пам'ятки належать українцям і котрі білорусам?» («Записки» Київ. Академії Наук, 1926 р., т. IX, ст. 356-360). Г. Омельченко досить об'єктивно показав, що В. Ластовський «дуже легко й зухвало викреслив десятки тисяч сторінок, які є духовий скарб українського народу і в яких безперечні українізми» (ст. 360). На жаль, докладного аналізу праці Ластовського не появилася.

Свій список білоруських пам'яток В. Ластовський уклав головню за працями проф. Є. Карського, а особливо з його т. III, ч. 2 «Бѣлорусы»; цю останню працю він використовує часом дослівно, навіть не зазначаючи того лапками (пор. ст. 514-516 і Карського 135-139). Самостійної праці по пам'ятках Ластовський не робив.

Для своєї праці Ластовський використовував найбільш застарілу літературу, напр. Покажчики Сопикова та Сахарова, опустивши, скажемо, «Описание славяно-русскихъ книгъ» 1883 р. Каратаєва. І дуже часто цитує назви стародрукованих книг зовсім неправильно; так, у Каратаєва N 190: «Лѣкарство на оспалый оумьслъ чловѣчій», а у Ластовського ст. 505: «Лекарство на оспалый умыслъ чловѣчій». Оригінал має назву: «Вѣршкѣ зъ Трагѣдїи...», у Л. ст. 550: «Вирше съ трагедїи». Як показує знімок на ст. 167, текст на ст. 166 Л. передає зовсім невірню; списуючи у Карського, списує недокладно, напр. г передає то г, то кг (пор. Карського III. 2 ст. 135, Ласт. 515). Праця Ластовського вийшла грубезним томом на 776 ст. in f^o тому, що він дав силу передруків, але передруки ці не мають якоїсь наукової вартости, бо зроблені в більшості з перестарілих видань.

Як приклад некритичности автора подам ще таке твердження В. Ластовського (в перекладі): «У заголовках виленських друків уже від 1630-х років почали появлятися слов'янські літери, закруглені й стилізовані на спосіб літер латинських... Літери ці побачив Петро Великий; уподобавши їх, загадав у 1704 році такі ж самі відлити в Амстердамі. Літери ці були названі «гражданскими» (ст. 571). Звідки взяв таке твердження Ластовський, не знаю; але можу йому вказати, що той шрифт, який завів Петро I, в українських друках знаний ще в XVI віці; так, у грамоті патріярха Єремії, видрукованій в 1591 році у Львові, великі букви І, А, П, М, В, Т, К, Г, Л зовсім такого крою, як гражданка часу Петра I;² подібні букви знаходимо і в інших старих виданнях українських. Чиї книги вподобалися Петрові — виленські чи львівські, не знаємо; думаю, що гражданку зроблено просто на

¹ Те саме до певної міри робить і М. Любавський у своїй статті: «Літоўска-Беларуская дзяржава ў пачатку XVI стагоддзя» («Чатырохсотлецце беларускага друку», Менск, 1926 р., ст. 59-75). Любавський освітлює справу так, що українці в «Літовсько-Білоруській» (!) Державі займали якесь дуже невиразне й скромненьке місце. Як знаємо, Держава ця «Літовсько-Білоруською» ніколи не звалася; і для чого п. Любавський уже самою такою назвою викидає українців з цієї Держави?

² Див. Др. Іл. Свенціцкий: Початки книгопечатання на землях України, 1924 р., NN 84 і 85.

зразок крою тодішніх літер латинських та великих грецьких. Перша книга гражданкою вийшла тільки в 1708 році (Геометрія).

На закінченні цієї статті моєї подам ті дезидерати, що їх відчуває наша наука в теперішній час в обсязі заторкнених тут питань.

1. Мусимо звернути пильнішу увагу на висвітлення національності наших письменників старих часів.

2. Нам надзвичайно потрібний повний список пам'яток української мови за XI-XVIII віки, з докладним описом і аналізом кожної пам'ятки і з поданням про неї повної літератури.

3. Потрібно збільшити наукову працю для висвітлення методології розмежування пам'яток українських від білоруських в XV-XVII віках.

4. Потрібно збільшити наукову працю для дослідження історії українських діалектів, а з окрема — діалектів північних і північно-західних («архаїчних»), що лежать в основі старої української літературної мови XVI-XVII віків.

ВЛАСНІ ВИДАННЯ РЕДАКЦІЇ „ЗАПИСОК ЧСВВ”

Головний склад: ЖОВКВА (ŻÓŁKIEW, Bazyłjańska 2. — Polow

„Записки ЧСВВ.“	Т. I,	вип. 1	(вичерпаний)	злп.	20
„	„	Т. I,	вип. 2-3 (вичерпаний)	„	25—
„	„	Т. I,	вип. 4	„	18—
„	„	Т. II,	вип. 1-2 (вичерпаний)	„	25—
„	„	Т. II,	вип. 3-4	„	18—
„	„	Т. III,	вип. 1-2	„	18—
„	„	Т. III,	вип. 3-4	„	24—
„	„	Т. IV,	вип. 1-2	„	25—
„	„	Т. IV,	вип. 3-4	„	25—
„	„	Т. V,	вип. 1-4 (друкується)	„	25—
„	„	Т. VI,	вип. 1-2	„	25—
Д-р В. Щурат.	Довкола намогильного каменя Ів. Федорова				—60
Проф. М. Возняк.	З поля української духовної вірші				2—
Д-р І. Огієнко.	Український наголос на початку XVII в.				1—
Д-р О. Макарушка.	Слова Климента Костецького				5—
Д-р Я. Гординський.	Рукописи бібліотеки монастиря св. Онуфрія ЧСВВ. у Львові. Вип. 1.				10—
Д-р А. Петровъ.	K. Fejérváry, De moribus et ritibus Ruthenorum и аналогичныя свѣдѣнія М. Бея и А. Сирмаи				2—
Свящ. Е. Майковський.	Причинки до життя і справи м. Мокрини Мечиславської, ЧСВВ.				250
Д-р Б. Крупницький.	Гетьман Мазепа в освітленню німецької літератури його часу				2—
Я Г. З діяльності Івана Мартинова	в 1859-1864 pp.				250
Ks. D-г А. Bogowski.	Etyka św. Bazylego W. o własności prywatnej				150
Д-р М. Андрусак.	Боротьба за єпископську катедру				5—
Д-р І. Огієнко.	Нові Cyrillo-Methodiana				1—
о. М. Когут ЧСВВ.	Бесіда св. Василя В. до молодців про класичну літературу				2—
Д-р І. Огієнко.	Розмежування пам'яток українських від білоруських				150
Проф. І. Филипчак.	Ц. к. окружна головна школа в Лаврові (1788/89-1910/11). Історична монографія				6—
Д-р В. Січинський.	Архітектура Лаврова				250
Крім цього:					
Д-р В. Січинський.	Архітектура крехівського монастиря по деревориту 1699 року				2—
D-г S. Tomaszewski.	Ruski epizod Soboru Lugduńskiego 1245. Szkic historyczny (вичерпане)				3—
Д-р В. Р. Залозецький.	Софійський собор у Києві і його відношення до візантійської архітектури (вичерпаче)				—50
Д-р В. Гаджега.	Йосиф Волошиновський, єпископ мукачівський і Іван Малаховський, єпископ перемиський, як єпископ мукачівський (вичерпане)				—50
В. Пещанський і І. Свенціцький.	Іконописна техніка та її джерела (вичерпане)				1—
Д-р С. Федоров.	Боротьба за межі в степовій єпархії XIII-XIV ст.				—50
Д-р Д. Оляничин.	До історії торгівлі Руси-України з Балтикою, зокремаж Стародуба з Кенігсбергом, наприкінді XVII й поч. XVIII ст.				—50

ISI 4317_y